

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री वैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री चोलेन्द्र शम्शेर ज.ब.रा.

आदेश

071-WS-0002

विषय : उत्प्रेषणयुक्त परमादेश लगायत उपयुक्त आदेश जारी गरी पाऊँ

द्वन्द्वपीडित राष्ट्रिय समाजको तर्फबाट अख्तियार प्राप्त गरी आफ्नो हकमा समेत
द्वन्द्वपीडित राष्ट्रिय समाजका सचिव रामेछाप जिल्ला, पुराना गाउँ गा.वि.स., वडा
नं. ५ बस्ने अधिवक्ता ज्ञानेन्द्र राज आरण-----१

द्वन्द्वकालमा तत्कालीन माओवादीबाट विस्थापित रामेछाप जिल्ला, गेलु गा.वि.स.,
वडा नं. १ बस्ने शिवकुमार बुढाथोकी-----१

द्वन्द्वकालमा सशस्त्र बर्दिधारीबाट पक्राउ गरी बेपत्ता पारिएका परिवारका सदस्य
रसुवा जिल्ला, लहरेपौवा गा.वि.स., वडा नं. ३ बस्ने भकबहादुर भुसाल-----१

द्वन्द्वकालमा तत्कालीन राज्य पक्षबाट घरमा बम हानी परिवारका सदस्यलाई पक्राउ
गरी यातना दिईएका पीडित काभ्रे जिल्ला, महेन्द्र ज्योति गा.वि.स., वडा नं. ७
बस्ने रामहरी वाग्ले-----१

द्वन्द्वकालमा तत्कालीन विद्रोही माओवादीबाट जायजेथा कब्जामा परी विस्थापित
रामेछाप जिल्ला, गेलु गा.वि.स., वडा नं. १ बस्ने तेजकुमारी बुढाथोकी-----१

द्वन्द्वकालमा तत्कालीन राज्य पक्षबाट पक्राउ गरी पीडित बनाइएकोमा पछि
माओवादीले चल सम्पत्ति लुटपाट गरी विस्थापित बनाएका रामेछाप जिल्ला,
पुरानागाउँ गा.वि.स., वडा नं. ६ बस्ने सुभाष गिरी-----१

द्वन्द्वकालमा तत्कालीन विद्रोही माओवादीबाट मिति २०५६।११।९ गते अंगभंग बनाई
विस्थापित बनाइएका दोलखा जिल्ला, मालु गा.वि.स., वडा नं. ५ बस्ने शिवहरि
पोखरेल-----१

द्वन्द्वपीडित राष्ट्रिय समाजको तर्फबाट अख्तियार प्राप्त गरी आफ्नो हकमा समेत
द्वन्द्वपीडित राष्ट्रिय समाजका कोषाध्यक्ष भोजपुर जिल्ला, भुल्के गा.वि.स., वडा नं.
४ बस्ने कमला राई (तिमल्सेना)-----१

विरुद्ध

प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरवार, काठमाडौं-----१
नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय सिंहदरवार,
काठमाडौं-----१
नेपाल सरकार, कानून, न्याय, संविधानसभा तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय-१
नेपाल सरकार, शान्ति तथा पुनर्निर्माण मन्त्रालय, सिंहदरवार, काठमाडौं-----१
व्यवस्थापिका संसदको सचिवालय, सिंहदरवार, काठमाडौं-----१
महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय, रामशाहपथ, काठमाडौं-----१
सिफारिस समितिका अध्यक्ष ओमभक्त श्रेष्ठ का.म.न.पा.-४ नक्साल, भगवति
बहाल-----१

विपक्षी

071-WO-0239

विषय:- उत्प्रेषण समेत

द्वन्द्वपीडित राष्ट्रिय समाजका सचिव रामेछाप जिल्ला, पुराना गाउँ गा.वि.स., वडा
नं. ५ बस्ने अधिवक्ता ज्ञानेन्द्र राज आरण-----१
ऐ.ऐ.का कोषाध्यक्ष भोजपुर जिल्ला, भुल्के गा.वि.स., वडा नं. ४ बस्ने कमला राई
(तिमल्सेना)-----१

निवेदक

लमजुङ जिल्ला, सिमपानी गा.वि.स., वडा नं. ३ बस्ने विष्णुमणि भण्डारी-----१
लमजुङ जिल्ला, चक्रतिर्थ गा.वि.स., वडा नं. ६ बस्ने विनय कट्टेल-----१

विरुद्ध

प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरवार, काठमाडौं-----१
नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद् सिंहदरवार, काठमाडौं-----१
नेपाल सरकार, कानून, न्याय, संविधानसभा तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय,
सिंहदरवार, काठमाडौं-----१
नेपाल सरकार, शान्ति तथा पुनर्निर्माण मन्त्रालय, सिंहदरवार, काठमाडौं-----१

व्यवस्थापिका संसदको सचिवालय, सिंहदरवार, काठमाडौं-----१
 महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय, रामशाहपथ, काठमाडौं-----१
 शान्ति तथा पुनर्निर्माण मन्त्रालयको भवनमा मुकाम रहेको सिफारिस समितिका
 अध्यक्ष ओमभक्त श्रेष्ठ-----१
 ऐ. मुकाम रहेको ऐ.का सदस्य प्रा.डा. घनश्याम लाल दास-----१
 ऐ. मुकाम रहेको ऐ.का सदस्य प्रदिप पोख्रेल-----१
 ऐ.मुकाम रहेको ऐ.का सदस्य शान्तिदेवी खनाल-----१

विपक्षी

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) तथा १०७(२) बमोजिम यस अदालतको अधिकार क्षेत्र अन्तर्गत दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनहरूको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यस प्रकार छ :-

रिट निवेदन नं. ०७१-WS-०००२ को रिट निवेदनको बेहोरा:-

द्वन्द्वपीडित राष्ट्रिय समाज विगत सशस्त्र द्वन्द्वसँग सरोकारै नभएको तर द्वन्द्वकै कारण पीडित हुन बाध्य भएका द्वन्द्वपीडितका हक हित र पीडित अधिकारसँग सम्बन्धित विषयमा काम गर्दै आएको हुँदा यो संस्था नितान्त मानवअधिकार, कानूनी राज्य र द्वन्द्वपीडितका मौलिक हक स्थापनार्थ सेवारत संस्था हो । संविधानसभाद्वारा पारित **“बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगको सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐन”** सम्माननीय राष्ट्रपतिज्यूको स्वीकृति पश्चात् २०७१।१।२८ गतेको नेपाल राजपत्र, अतिरिक्ताङ्क २ मा प्रकाशित भई कानूनी रूप ग्रहण गरी सकेको छ । यो ऐन अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार कानून तथा पौष १८, २०७० को सर्वोच्च अदालतको परमादेश विपरीत छ । संक्रमणकालीन न्याय संयन्त्रले पीडित केन्द्रीय न्यायको प्रत्याभूति दिनुपर्छ तर यो ऐनले पीडितका मौलिक हक माथि नै बन्देज लगाएको छ । यसबाट बन्ने आयोगले समय र स्रोतको बर्बादी गर्ने, दण्डहिन्तालाई प्रक्षय दिने, प्राप्त साधन स्रोतका दुरुपयोग गर्ने र अभियोजन प्रक्रियालाई समाप्त पार्ने निश्चित छ । ऐनको दफा २(ज) मा मारिएका/हत्या भएका व्यक्तिको बलिदानीलाई नजरअन्दाज गर्दै मृत्यु भएको लेखिनु निन्दनीय कुरा हो । मानवअधिकार उल्लंघनको परिणामबाट तत्काल घाइते भए पनि उपचारपछि वा स्वभाविक मृत्युवरण गर्नेलाई मात्र मृत्यु भएको भन्न सकिन्छ । व्यक्तिलाई अपहरणपश्चात् तत्काल हत्या गरिएको संगिन एवं

अकल्पनीय दर्दनाक अवस्था थियो । यो दफाले बेपत्ता पारिएका व्यक्तिका परिवारलाई समेटेको छैन । जुन जरूरी छ । ऐनको दफा २४ (सम्पत्ति फिर्ताको लागि सिफारिस गर्ने): यस दफामा उल्लेखित विवरणले सर्वसाधारणको सम्पत्ति कब्जा वा जफत व्यक्तिबाट भएको लेखिएको छ । उक्त दफामा प्रयुक्त शब्दावी शत प्रतिशत गलत छ । द्वन्द्वकालमा व्यक्तिको सम्पत्ति कब्जा वा जफत, लुटपाट, आगजनी, तोडफोड गर्ने काम तत्कालीन द्वन्द्वरत पक्ष (राज्य वा माओवादी) ले गरेका हुन् । यो तथ्यको पुष्टि *लिलाधर भण्डारीसमेत विरुद्ध नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत (ने.का.प. २०६५, अंक ९, नि.नं. ८०१२, पृष्ठ संख्या १०८६)* को मुद्दामा सम्मानीत अदालतबाट नजिर स्थापित भइसकेको छ । यस बाध्यकारी आदेशको विपरीतका कार्य गर्न विपक्षीलाई छुट छैन ।

कानूनी अनविज्ञता क्षम्य हुँदैन भन्ने तथ्य आम पीडितले बुझेको विषय हो । संविधानको धारा १(१) : यो संविधान नेपालको मूल कानून । यस संविधानसँग बाकिने कानून बाकिएको हदसम्म अमान्य हुनेछ । धारा १(२) मा यस संविधानको पालना गर्नु प्रत्येक व्यक्तिको कर्तव्य हुनेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ । साथै संविधानको धारा १०२(४) ले संविधान र प्रचलित कानूनको अन्तिम व्याख्या गर्ने अधिकार सर्वोच्च अदालतलाई प्रदान गरेको छ । यसर्थ, संक्रमणकालीन न्याय संयन्त्र, सत्य, न्याय, परिपूरण र संस्थागत सुधारमा आधारित हुनै पर्दछ । यस ऐन अनुसार दुबै आयोग गठन प्रक्रिया र आर्थिक स्रोत स्वतन्त्र देखिँदैन । परिणाम आयोगले प्रधावकारी कार्यसम्पादन गर्न सक्दैन । आयोगका अध्यक्ष तथा सदस्यहरू राजनीतिक भागबण्डाको आधारमा नियुक्त हुँदैनन् भन्ने सुनिश्चितता छैन । ऐनको दफा ३ मा रहेको आयोग गठन सम्बन्धी प्रक्रिया सम्बन्धी व्यवस्था अवैधानिक (*Ultra Vires*) छ । यस ऐनको दफा ३ ले आयोगका सदस्यहरू छनौटसम्बन्धी व्यवस्था गरेको छ । आयोगका सदस्यहरूको नियुक्ति सिफारिस समितिको सिफारिसको आधारमा गरिने व्यवस्थामा समितिका अधिकांश सदस्यहरूको चयन भने सरकारले गर्नेछ, भनेबाट परिणामतः राजनीतिक पार्टी प्रति वफादार सदस्यले मात्र मौका पाउने छन् । ऐनको दफा ३(३) ले गरेको सिफारिस समितिको व्यवस्था यसप्रकार छ :-

(क) पूर्व प्रधान न्यायाधीशहरू मध्येबाट नेपाल सरकारले तोकेको व्यक्ति -----अध्यक्ष

(ख) राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगको अध्यक्ष वा निजले तोकेको सो आयोगको सदस्य--सदस्य

(ग) मानव अधिकारवादी, मानोविज्ञानवेत्ता, कानूनविद्, विधि विज्ञानवेत्ता, द्वन्द्वविद् समाजशास्त्री, महिला अधिकारकर्मी वा शान्त प्रक्रियामा संलग्न व्यक्तिहरू मध्येबाट नेपाल सरकारले मनोनयन गरेको कम्तीमा एकजना महिलासहित ३ जना-----सदस्य

यस दफाको “पूर्व प्रधान न्यायाधीशहरू मध्येबाट नेपाल सरकारले तोकेको व्यक्तिलाई” सिफारिस समितिको अध्यक्षमा नियुक्त गर्ने व्यवस्था असंवैधानिक छ, किनकी नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०६(२) अनुसार सर्वोच्च अदालतको प्रधान न्यायाधीश वा न्यायाधीश भई सकेको व्यक्ति धारा १३१ को उपधारा (१) को खण्ड (क) बमोजिमको पदमा बाहेक कुनै पनि सरकारी पदमा नियुक्तिको लागि ग्राह्य हुने छैन र निजले कुनै पनि अड्डा अदालतमा उपस्थित भई बहस पैरवी गर्न पाउने छैन । यस व्यवस्थाले पूर्व प्रधान न्यायाधीशहरू राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगको अध्यक्ष बाहेक अन्य सरकारी सेवामा नियुक्त हुन नमिल्ने संवैधानिक प्रावधान छ । यसर्थ ऐनको दफा ३(३) असंवैधानिक छ । मानवीय कानून उल्लंघनबाट पीडितहरूका लागि काम गर्ने एकमात्र वैधानिक निकाय राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग लामो समयदेखि अध्यक्ष बिहीन छ । यस्तो अवस्थामा उक्त आयोगको अध्यक्ष वा निजले तोकेको सदस्यको अनुपस्थितिमा सिफारिस समितिले गर्न सक्दैन । यसप्रकार बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ को दफा ३(३)(क) नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०६(२) सँग बाभिकेकोले उक्त दफा ३(३)(क) प्रारम्भदेखि नै अमान्य र बदर घोषित गरी संवैधानिक प्रावधानसँग नबाभिने गरी उपयुक्त व्यक्तिलाई उक्त दफा ३(३)(क) को अध्यक्ष पदमा मनोनयन गर्न भनी पमारदेशलगायत जो चाहिने उपयुक्त आज्ञा आदेश वा पूर्जा जारी गरी पाउँ ।

संविधानको धारा १०७(१) र (२) अन्तर्गत निम्नलिखित आदेश जारी गरी पाउँ:

ऐनको दफा २४ अन्तर्गत व्यक्तिका कब्जा सम्पत्ति तुरुन्त फिर्ता गर्ने र पुनः कब्जा नहुने सुनिश्चितता र पीडितलाई वास्तविक क्षतिपूर्ति एकिन गरी उपलब्ध गराउने व्यवस्था गराई पीडितको मौलिक हकको संरक्षणका लागि सो दफा संशोधन गर्न विपक्षीको नाउँमा उपयुक्त आदेश जारी गरी पाउँ । यस ऐनको दफा ४० (पुनः छानबिन नगर्ने) व्यवस्थाले आयोगलाई स्वेच्छाचारी बनाउने र निष्पक्ष काम नहुने खतरा देखिन्छ । त्यस्तै दफा ४४ (नियम बनाउने अधिकार) को व्यवस्थाले आयोग माथि नेपाल सरकारको नियन्त्रण स्पष्ट हुन्छ । त्यस्तै यी दुवै दफाका हाल विद्यमान प्रावधानलाई पीडितमुखी, पारदर्शी र समयसापेक्ष परिमार्जन गर्नका लागि विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशलगायत उपयुक्त आदेश जारी गरी पाउँ । ऐनको दफा ३

अन्तर्गत गठित सिफारिस समिति (गठन मिति २०७१ साल असार २ गते) अवैधानिक छ । यो समिति संविधानको धारा १०६(२) विपरीत गठन गरिएको हो । यो समिति वैधानिक र पीडितका पक्षमा हो भन्ने कानूनी आधार छैन । हाल क्रियाशील अवैधानिक सिफारिस समिति ५ सदस्यीय हुनुपर्नेमा मौजुदा अवस्थामा ३ जना सदस्य मात्र छन् । शान्ति मन्त्रालय भित्र काम गरी रहेको अपूर्ण समिति औचित्यहीन छ । यो समितिले हालसम्म कुनै पीडित तथा सरोकारवाला विपक्षीसँग छलफल गरेको छैन । यसर्थ यस्तो संविधान विपरीत गठित सिफारिस समितिलाई मुद्दाको अन्तिम किनारा नहुँदासम्म काम नगर्नु नगराउनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ बमोजिम विपक्षीहरूका नाममा अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदनपत्र ।

रिट निवेदन नं. ०७१-WS-०००२ मा यस अदालतबाट भएको आदेश:-

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? जारी हुनु नपर्ने कुनै आधार र कारण भए मिति २०७१।५।१९ गतेभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत् लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी यो आदेश र रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना जारी गरी त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई पठाई दिनु साथै यस्तै प्रकृतिको ०७०-WS-००५० को रिट निवेदन पूर्ण सुनुवाइको लागि मिति २०७०।५।१९ को पेशी तोकिएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदनसमेत साथै राखी नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासको मिति २०७१।५।४ को आदेश ।

रिट निवेदन नं. ०७१-WS-०००२ मा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको तर्फबाट ऐ. का नायब महान्यायाधिवक्ता दुर्गाबन्धु पोखरेलको लिखित जवाफको बेहोरा:-

विपक्षी निवेदकहरूले दावी लिनु भएको विषयमा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको के कस्तो संलग्नता रहेको हो ? यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाउनु पर्ने कारण के हो ? अथवा यस कार्यालयको के कस्तो काम कारवाही वा निर्णयबाट निवेदनमा जिकिर लिए भैं बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ को दफा ३(३)(क) नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०६(२) सँग बाझिएको हो ? यस सम्बन्धमा रिट निवेदनमा कुनै कुरा उल्लेख गर्नु भएको छैन । यसरी बिना आधार कारण यस कार्यालयलाई समेत विपक्षी बनाई दिएको रिट निवेदन खारेजभागी छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३५ को उपधारा (१) मा महान्यायाधिवक्ता नेपाल सरकारको मुख्य कानूनी सल्लाहकार

हुनेछ । संवैधानिक एवं कानूनी विषयमा नेपाल सरकार र नेपाल सरकारले तोकिदिएको अन्य अधिकारीलाई राय सल्लाह दिनु निजको कर्तव्य हुनेछ भन्ने र धारा १३७ मा महान्यायाधिवक्तालाई व्यवस्थापिका-संसद संविधानसभा वा त्यसको कुनै समितिको बैठकमा उपस्थित भई कुनै कानूनी प्रश्नको सम्बन्धमा राय व्यक्त गर्ने अधिकार हुनेछ । तर मत दिने अधिकार भने हुनेछैन भन्ने संवैधानिक व्यवस्था छ । महान्यायाधिवक्ता र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयबाट नेपालको अन्तरिम संविधान तथा प्रचलित नेपाल कानूनबमोजिम सुम्पिएको जिम्मेवारी इमान्दारीपूर्वक निर्वाह हुँदै आएको छ । व्यवस्थापिका-संसदको हैसियतमा संविधानसभाबाट बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ को निर्माण भएको हो । उक्त ऐनको कुनै प्रावधान संविधानसँग बाभिएको भन्ने सम्बन्धमा निवेदकहरूले महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई विपक्षी बनाउनु पर्ने आधार र कारण रिट निवेदनमा प्रस्तुत गर्न नसकेको र सो सम्बन्धमा यस कार्यालयबाट कुनै काम कारवाही भएको भन्ने समेत विपक्षीले देखाउन नसकेको हुँदा प्रस्तुत आधारहीन रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने समेत व्यहोराको महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको तर्फबाट नायव महान्यायाधिवक्ता दुर्गाबन्धु पोखरेलको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदन नं. ०७१-WS-०००२ मा शान्ति तथा पुनर्निर्माण मन्त्रालयको तर्फबाट ऐ.का.मु. सचिव खुमराज पुजालीबाट पेश भएको लिखित जवाफको बेहोरा:-

संविधानले संक्रमणकालीन न्यायिक संयन्त्रको स्थापना गर्ने कुरालाई राज्यको दायित्व अन्तर्गत धारा ३३ को खण्ड (घ) मा सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा मानवअधिकारको गम्भीर उल्लंघन गर्ने तथा मानवता विरुद्धको अपराधमा संलग्नहरूको बारेमा सत्य अन्वेषण गर्न तथा समाजमा मेलमिलापको वातावरण निर्माण गर्न उच्चस्तरीय सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग गठन गर्ने व्यवस्था गरी उक्त कुरा विस्तृत शान्ति संभौताको दफा ५.२.५ मा समेत रहेको छ । उल्लिखित व्यवस्थाहरू अनुरूप मानव अधिकारको गम्भीर उल्लंघन सम्बन्धी घटनालाई जतिसक्दो चाँडो संवोधन हुनुपर्ने आश्यकता भएकोले ऐन जारी भएको हो । ऐनको दफा ३ को उपदफा (३) बमोजिम गठित समिति केवल सिफारिस समिति मात्र हो । स्वतन्त्र र निष्पक्ष रहेर मानवअधिकारको सर्वभौम सिद्धान्त र मान्यता अनुसार आफ्नो काम, कर्तव्य र अधिकार सम्पादन गर्नुपर्ने उच्चस्तरीय बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन आयोग र सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगका अध्यक्ष तथा सदस्यहरूको नियुक्ति प्रकृया पारदर्शी, स्वच्छ र विवादरहित

होस् भन्ने उद्देश्यले सो आयोगका पदाधिकारीको नियुक्तिमा ऐनले नेपाल सरकारलाई स्वविवेक प्रदान नगरी एक उच्चस्तरीय सिफारिस समितिको व्यवस्था गरेको हो । सो समितिको सिफारिसमा मात्र नेपाल सरकारले आयोगका पदाधिकारी नियुक्ति गर्ने व्यवस्था भएको र त्यस्तो समितिले समेत स्वतन्त्र र निष्पक्षतापूर्वक काम गर्नुपर्ने हुँदा सोही अनुसार पूर्व प्रधान न्यायाधीशले सिफारिस समितिको अध्यक्षता गर्ने व्यवस्था गरिएको हो । आयोगका पदाधिकारीहरूको नियुक्तिको लागि नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्ने प्रयोजनका निमित्त गठन हुने यस प्रकृतिको अस्थायी समितिले आयोगका अध्यक्ष र सदस्यहरूको सिफारिसको कार्य गरी सकेपछि स्वतः विघटन हुने र आफ्नो काम कारवाहीको सिलसिलामा नेपाल सरकारप्रति उत्तरदायीसमेत हुन नपर्ने भएकोले सो समितिको अध्यक्षता ग्रहण गर्ने विषयलाई संविधानको धारा १०६ को उपधारा (२) बमोजिको सरकारी पदमा नियुक्ति भएको भनी मान्न मिल्ने हुँदैन । संविधानमा भएको व्यवस्थालाई गलत अर्थ लगाई ऐनको दफा ३ को उपदफा (३) को खण्ड (क) को व्यवस्थालाई संविधानसँग बाभिएको भनी निवेदकले लिएको जिकिरबमोजिम सो व्यवस्था बदर घोषित हुनुपर्ने आधार र कारण देखिँदैन ।

यसैगरी ऐनको दफा २४ को व्यवस्थाले कब्जा सम्पत्ति तुरुन्त फिर्ता गर्ने र पुनः कब्जा नहुने सुनिश्चितता नगरेकोले सो व्यवस्था संशोधन गरी पाउँ भन्ने रिट निवेदकको माग दावीका सम्बन्धमा द्वन्द्वकालमा कुनै व्यक्तिको सम्पत्ति कब्जा वा जफत भएको तथ्य आयोगको छानबिनबाट देखिन आएमा त्यस्तो सम्पत्ति पीडितलाई फिर्ता गर्न आयोगले नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्ने कुरालाई दफा २४ ले स्पष्ट उल्लेख गरेको र त्यसरी सम्पत्ति कब्जा वा जफत भएको कारणबाट पीडितलाई हुन गएको वास्तविक क्षति यकिन गरी सो वापत मनासिव क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउने गरी आयोगले नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्ने कुरालाई समेत सोही दफामा प्रत्याभूत गरिएको स्थितिमा रिट निवेदकको मागबमोजिम सो व्यवस्थाले पीडितको मौलिक हक प्रचलनमा कुनै बाधा गरेको छैन । रिट निवेदकले दावी गरेकै आधारमा विधायिकाले विधायिकी बुद्धिमत्ता प्रयोग गरी बनाएको ऐनको कुनै व्यवस्थालाई बदर घोषित गर्न मिल्ने देखिँदैन ।

मानव अधिकारको उल्लंघन भएको अवस्थामा अनुसन्धान गरी पीडकलाई कानूनी दायरामा ल्याउने र पीडितलाई न्याय प्रदान गर्ने कर्तव्य राज्यको रहन्छ र यसको लागि राज्यले नीतिगत, कानूनी, संस्थागत एवं प्रक्यागत व्यवस्था गरेको हुन्छ । मानवअधिकार उल्लंघन

भएमा प्रचलित कानूनबमोजिम पीडितले शुरू गर्ने कारवाही नियमित र स्वभाविक प्रकृया हो । तर कतिपय अवस्था खास गरी सशस्त्र द्वन्द्वकालमा हुने मानवअधिकारको उल्लंघनको प्रकृति र आयाम फरक रहेको हुँदा पीडितले तत्काल कारवाही शुरू गर्न वा न्याय प्राप्त गर्न विभिन्न अवरोधहरू रहेका हुन सक्छन् । राज्य र गैर राज्य दुबै पक्षबाट मानवअधिकारको उल्लंघन हुने, योजनाबद्ध र सुनियोजित रूपले मानव अधिकारको हनन् भएको हुन सक्ने, निशस्त्र र गैरसैनिक व्यक्तिका विरुद्ध लक्षित गरी मानव अधिकारको उल्लंघन भएको हुने एवं कतिपय उल्लंघनका घटनाहरूका सम्बन्धमा कारवाही गर्न तत्काल प्रचलित कानून अपर्याप्त हुने वा कानूनकै अभाव हुने स्थिति पनि हुन सक्ने भएकोले सशस्त्र द्वन्द्वकालमा भएका मानवअधिकारको गंभीर उल्लंघन सम्बन्धी घटनाको छानबिन र अन्वेषण गरी समाजमा न्याय र दिगो शान्ति कायम गर्न नियमित फौजदारी न्याय प्रणालीको परिपूरकका रूपमा संक्रमणकालीन न्यायिक संयन्त्र स्थापना गर्ने गरिन्छ । मानवअधिकारको गम्भीर उल्लंघन सम्बन्धी घटना र त्यस्ता घटनामा संलग्नहरूको बारेमा सत्य अन्वेषण तथा छानबिन गरी वास्तविक तथ्य जनसमक्ष ल्याउन, पीडक र पीडितबीच मेलमिलाप गराउन, पीडितलाई परिपूरणको व्यवस्थालगायत त्यस्तो घटनासँग सम्बन्धित गंभीर अपराधमा संलग्न व्यक्तिलाई कानूनी कारवाहीको लागि सिफारिस गर्ने समेतका काम गर्ने कार्यादेश प्राप्त आयोगबाट एकपटक छानबिन भई कारवाही समाप्त भई सकेपछि पुनः छानबिन गर्ने भन्ने कुरा न्यायोचित नहुनुका साथै द्वन्द्वको अन्त्य गर्ने यस ऐनको उद्देश्य विपरीतसमेत हुन जान्छ । साथै दफा ४४ मा नियम बनाउने अधिकार आयोगको परामर्शमा मात्र नेपाल सरकारले प्रयोग गर्न सक्ने भएको हुँदा नियमावली जारी गर्ने अधिकार नेपाल सरकारलाई प्रदान गरिँदैनमा आयोगको स्वतन्त्रता र सक्षमताउपर नेपाल सरकारको नियन्त्रण कायम रहने भनी अर्थ गर्ने गरी दायर रिट निवेदकका दावी आधारहीन छ । रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको शान्ति तथा पुर्ननिर्माण मन्त्रालयका तर्फबाट ऐ.का.मु. सचिव खुमराज पुजालीको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदन नं. ०७१-WS-०००२ मा कानून, न्याय, संविधान तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयको तर्फबाट ऐका सचिव भेषराज शर्माबाट पेश भएको लिखित जवाफ बेहोरा:-

बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग गठन सम्बन्धी व्यवस्था संविधानको धारा १०६ को उपधारा (२) विपरीत भएको भन्ने निवेदन जिकिर सम्बन्धमा सो उपधाराले सर्वोच्च अदालतको प्रधान न्यायाधीश वा न्यायाधीश भई कसेको व्यक्ति

धारा १३१ को उपधारा (१) को खण्ड (क) बमोजिमको पदमा बाहेक कुनै सरकारी पदमा नियुक्तिको लागि ग्राह्य नहुने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । ऐनको दफा ३ को उपदफा (३) बमोजिम गठित सिफारिस समितिको कुनै पद सरकारी पदको हैसियतले जिम्मेवारी बहन गर्ने स्थायी प्रकृतिको पद नभई आयोगको सदस्य सिफारिस गर्ने क्षणिक प्रकृतिको पद भएकोले सिफारिस समितिको गठन संविधान विपरीत भएको भन्ने निवेदन जिकिर कानूनसम्मत छैन । संविधानको धारा १५४क. ले सर्वोच्च अदालतको निवृत्त न्यायाधीशको अध्यक्षतामा निर्वाचन क्षेत्र निर्धारण आयोग गठन गर्न सक्ने व्यवस्था गरी सो अनुरूप आयोग गठन भएको परिप्रेक्ष्यमा आयोगको अध्यक्ष तथा सदस्यको लागि नाम सिफारिस गर्न गठन भएको समितिमा सर्वोच्च अदालतका निवृत्त न्यायाधीशलाई नियुक्त गर्न संविधानले कुनै रोक लगाएको समेत देखिँदैन । ऐनको दफा २४ ले सशस्त्र द्वन्द्वका क्रममा पीडितको कब्जा वा जफत भएको सम्पत्ति फिर्ता गर्ने र त्यसरी सम्पत्ति कब्जा वा जफत हुँदा पीडितलाई हुन गएको वास्तविक हानी नोक्सानी यकिन गरी मनासिव क्षतिपूर्ति दिइने व्यवस्था गरेको छ । प्रस्तुत व्यवस्था पीडितलाई न्याय प्रदान गर्ने उद्देश्यले गरिएको र सो व्यवस्था के कति कारणले मौलिक हकको संरक्षण गर्नमा अपर्याप्त भयो सो कुरा विपक्षीले निवेदनमा खुलाउन नसकेको कारणबाट निवेदन जिकिर निराधार छ । आयोगबाट छानबिन गरिएको विषयमा पुनः आयोग गठन गरी छानबिन नगरिने विषय आयोगलाई स्वेच्छाचारी बनाउन प्रेरित भएको निवेदन जिकिर सम्बन्धमा आयोग गठनको मूल उद्देश्य सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा घटेका घटनालाई निश्चित अवधिभित्र निष्पक्ष रूपले छानबिन गरी पीडितलाई न्याय प्रदान गर्ने र सो घटना सम्बन्धी विवादलाई सधैंको लागि समाप्त गर्ने भएकोले आयोगले एकपटक छानबिन गरी सकेको विषयमा पुनः छानबिन नगर्ने कानूनी व्यवस्था गरिएको हो । आयोगको काम कारवाही कानून, कानूनका मूल्य, मान्यता र सिद्धान्त अनुरूप हुने भएकोले पुनः छानबिन नगरिने व्यवस्था गर्दैमा आयोगको काम, कारवाही स्वेच्छाचारी हुने भन्ने निवेदन जिकिर निरर्थक छ । जहाँसम्म नेपाल सरकारले नियम बनाउने व्यवस्थाबाट आयोगउपर नेपाल सरकारको नियन्त्रण रहने निवेदन जिकिर छ । नेपाल सरकारले सो ऐनको काम कारवाहीको लागि अयोगसँग परामर्श गरेर मात्र नियम बनाउन सक्ने भएको र हाल नियम नबनी सकेको अवस्थामा पूर्वानुमान गर्नु तर्कसंगत देखिँदैन । तसर्थ प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको कानून, न्याय, संविधान सभा तथा संसदिय मामिला मन्त्रालयको तर्फबाट ऐ.का सचिव भेषराज शर्माको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदन नं. ०७१-WS-०००२ मा सिफारिस समितिका अध्यक्ष ओमभक्त श्रेष्ठको लिखित

जवाफ:-

संविधानले संक्रमणकालीन न्यायिक संयन्त्रणको स्थापना गर्ने कुरालाई राज्यको दायित्व अन्तर्गत धारा ३३ को खण्ड (घ) मा सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा मानवअधिकारको गंभीर उल्लंघन गर्ने तथा मानवता विरुद्धको अपराधमा संलग्नहरूको बारेमा सत्य अन्वेषण गर्न तथा समाजमा मेलमिलापको वातावरण निर्माण गर्न उच्चस्तरीय सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग गठन गर्ने व्यवस्था पनि विस्तृत शान्ति सम्झौताको दफा ५.२.५ मा समेत रहेको छ । उल्लिखित व्यवस्थाहरू मानव अधिकारको गंभीर उल्लंघन सम्बन्धी घटनालाई जतिसक्दो जाँडो संबोधन हुनुपर्ने आवश्यकता भएकोले ऐन जारी भएको हो । ऐनको दफा ३ को उपदफा (३) को खण्ड (क) मा पूर्व प्रधान न्यायाधीशहरू मध्येबाट नेपाल सरकारले तोकेको व्यक्ति सिफारिस समितिको अध्यक्ष हुने व्यवस्था संविधानको धारा १०६ को उपधारा (२) को व्यवस्थासँग बाभिएको हुँदा उक्त दफा ३ को उपदफा (३) को खण्ड (क) को व्यवस्था प्रारम्भदेखि नै अमान्य र बदर घोषित गरी संवैधानिक प्रावधानसँग नबाभिकने गरी उपयुक्त व्यक्तिलाई उक्त दफा ३ को उपदफा (३) को खण्ड (क) को अध्यक्ष पदमा मनोनयन गरिनु पर्ने भन्ने रिट निवेदकको माग दावीका सम्बन्धमा स्वतन्त्र र निष्पक्ष रहेर मानवअधिकारको सार्वभौम सिद्धान्त र मान्यता अनुसार आफ्नो काम, कर्तव्य र अधिकार सम्पादन गर्नु पर्ने उच्चस्तरीय बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन आयोग र सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगका अध्यक्ष तथा सदस्यहरूको नियुक्ति प्रकृया पारदर्शी, स्वच्छ र विवादरहित होस् भन्ने उद्देश्यले सो आयोगका पदाधिकारीको नियुक्तिमा ऐनले नेपाल सरकारलाई स्वविवेक प्रदान नगरी एक उच्चस्तरीय सिफारिस समितिको व्यवस्था गरेको हो । सो समितिको सिफारिसमा मात्र नेपाल सरकारले आयोगका पदाधिकारी नियुक्ति गर्ने व्यवस्था भएको र सो समितिले समेत स्वतन्त्र र निष्पक्षतापूर्वक काम गर्नुपर्ने हुँदा सोही अनुसार पूर्व प्रधान न्यायाधीशले सिफारिस समितिको अध्यक्षता गर्ने व्यवस्था गरिएको हुँदा नेपाल सरकार (मन्त्रिपरिषद्) को मिति २०७१।३।२ को निर्णयानुसार बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ बमोजिम “बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन आयोग” र “सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग” मा रहने अध्यक्ष तथा सदस्यहरूको नियुक्तिको लागि सिफारिस गर्न ऐनको दफा ३ को दफा (३) मा एक सिफारिस समिति रहने व्यवस्था भएबमोजिम मलाई सो समितिमा रहेर जिम्मेवारीपूर्वकको कार्य सम्पादन गर्न शान्ति

तथा पुनर्निर्माण मन्त्रालयले अध्यक्ष तोकिएको पत्र मिति २०७१।३।९ मा बुझाएको हो । सो समितिको अध्यक्ष तोकि सकेपछि म समेतको सिफारिस समितिका पदाधिकारीले उक्त मन्त्रालयको भवनमा कार्यालय खडा गरी ऐनको दफा ३ को उपदफा (४) र (५) बमोजिमको कार्य सम्पादन गर्दैआएका छौं । ऐनको दफा ३ को उपदफा (३) को खण्ड (क) बमोजिम गठित समिति केवल सिफारिस समिति मात्र हो । आयोगका पदाधिकारीहरूको नियुक्तिको लागि नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्ने प्रयोजनका निमित्त गठन हुने यस्ता प्रकृतिको अस्थायी समिति सिफारिसको कार्य पूरा गरी सकेपछि स्वतः विघटन हुने र आफ्नो काम कारवाहीको सिलसिलामा नेपाल सरकारप्रति उत्तरदायि समेत हुन नपर्ने भएकोले सो समितिको अध्यक्षता ग्रहण गर्ने विषयलाई संविधानको धारा १०६ को उपधारा (२) बमोजिमको सरकारी पदमा नियुक्ति भएको भनी मान्न मिल्ने हुँदैन । संविधानमा भएको व्यवस्थालाई गलत अर्थ लगाई ऐनको दफा ३ को उपदफा (३) को खण्ड (क) को व्यवस्थालाई संविधानसँग बाभिएको भनी निवेदकले लिएको जिकिरबमोजिम सो व्यवस्था बदर घोषित हुपर्ने कुनै आधार र कारण देखिँदैन । नेपाल सरकारको नियन्त्रण कायम रहने भनी अर्थ गर्ने गरी दायर रिट निवेदकको दावी आधारहीन छ, रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको सिफारिस समितिका अध्यक्ष ओमभक्त श्रेष्ठको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदन नं. ०७१-WS-०००२ मा प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय एवं मन्त्रिपरिषद्को हकमा समेत नेपाल सरकारका मुख्य सचिव लिलामणि पौड्यालको तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफको बेहोरा:-

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले संक्रमणकालीन न्यायिक संयन्त्रको स्थापना गर्ने कुरालाई राज्यको दायित्वको रूपमा राखेको छ । संविधानको धारा ३३ को खण्ड (घ) मा सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा मानवअधिकारको गंभीर उल्लंघन गर्ने तथा मानवता विरुद्धको अपराधमा संलग्न व्यक्तिहरूको बारेमा सत्य अन्वेषण गर्न तथा समाजमा मेलमिलापको वातावरण निर्माण गर्न उच्चस्तरीय सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग गठन गर्ने व्यवस्था रहेको छ । यस्तै प्रकारको व्यवस्था विस्तृत शान्ति संभौताको दफा ५.२.५ मा समेत रहेको छ । उल्लिखित व्यवस्थाहरू एवं सशस्त्र द्वन्द्वका क्रममा भएका मानवअधिकारको गंभीर उल्लंघन सम्बन्धी घटनालाई जतिसक्दो चाँडो संबोधन हुनुपर्ने आवश्यकता भएकोले बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ जारी भएको हो । जहाँसम्म उक्त

ऐनको दफा ३ को उपदफा (३) को देहाय (क) को पूर्व प्रधान न्यायाधीशहरू मध्येबाट नेपाल सरकारले तोकेको व्यक्ति सिफारिस समितिको अध्यक्ष हुने व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०६ को उपधारा (२) को व्यवस्थसँग बाभिएको हुँदा उक्त दफा ३ को उपदफा (३) बमोजिम देहाय (क) को व्यवस्था प्रारम्भदेखि नै अमान्य र बदर घोषित गरी संवैधानिक प्रावधानसँग नबाभिकने गरी उपयुक्त व्यक्तिलाई उक्त दफा ३ को उपदफा (३) को देहाय (क) को अध्यक्ष पदमा मनोनयन गरिनु पर्ने भन्ने रिट निवेदकको माग दावीका सम्बन्धमा उक्त ऐनको दफा ३ को उपदफा (३) बमोजिम गठित समिति केवल सिफारिस समिति मात्र हो । आयोगका पदाधिकारीहरूको नियुक्तिको लागि नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्ने प्रयोजनका निमित्त गठन हुने यस प्रकृतिको अस्थायी समिति सिफारिसको कार्य गरी सकेपछि स्वतः विघटन हुने र आफ्नो काम कारवाहीको सिलसिलामा नेपाल सरकारप्रति उत्तरदायी समेत हुनु नपर्ने भएकोले सो सिफारिस समितिको अध्यक्षता ग्रहण गर्ने विषयलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०६ को उपधारा (२) बमोजिमको सरकारी पदमा नियुक्ति भएको भनी मान्न मिल्ने हुँदैन । संविधानमा भएको व्यवस्थालाई गलत अर्थ लगाई ऐनको दफा ३ को उपदफा (३) को खण्ड (क) को व्यवस्थालाई संविधानसँग बाभिएको भनी निवेदकले लिएको जिकिरबमोजिम सो व्यवस्था बदर घोषित हुनुपर्ने आधार र कारण देखिँदैन । यसैगरी ऐनको दफा २४ को व्यवस्थाले कब्जा सम्पत्ति तुरुन्त फिर्ता गर्ने र पुनः कब्जा नहुने सुनिश्चितता नगरेकोले सो व्यवस्था संशोधन गरी पाउँ भन्ने रिट निवेदकको माग दावी सम्बन्धमा द्वन्द्वकालमा कुनै व्यक्तिको सम्पत्ति कब्जा वा जफत भएको तथ्य आयोगको छानबिनबाट देखिन आएमा त्यस्तो सम्पत्ति पीडितलाई फिर्ता गर्न आयोगले नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्ने कुरालाई दफा २४ ले स्पष्ट रूपले उल्लेख गरेको र त्यसरी सम्पत्ति कब्जा वा जफत भएको कारणबाट पीडितलाई हुन गएको वास्तविक क्षति एकिन गरी सो वापत मनासिव क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउने गरी आयोगले नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्ने कुरालाई समेत सोही दफामा प्रत्याभूत गरिएको स्थितिमा रिट निवेदकको मागबमोजिम सो व्यवस्थाले पीडितको मौलिक हक प्रचलनमा कुनै बाधा गरेको छैन । रिट निवेदकले दावी गरेकै आधारमा विधायिकाले विधायिकी बुद्धिमत्ता (Legislative wisdom) प्रयोग गरी बनाएको ऐनको कुनै व्यवस्थालाई बदर घोषित गर्न मिल्ने पनि हुँदैन ।

यसैगरी दफा ४० को पुनः छानबिन नगर्ने व्यवस्थाले आयोगलाई स्वेच्छाचारी बनाउने र निष्पक्ष काम नहुने खतरा देखिएको साथै दफा ४४ को नियम बनाउने अधिकार नेपाल

सरकारलाई प्रदान गरेको व्यवस्थाले आयोग माथि नेपाल सरकारको नियन्त्रण स्पष्ट देखिएको हुँदा हाल विद्यमान प्रावधानलाई पीडितमुखी, पारदर्शी र समयसापेक्ष परिमार्जन गर्नका लागि परमादेशको आदेश जारी गरिनु पर्ने भन्ने माग दावीका सम्बन्धमा मुलुकीको प्रचलित कानूनको विपरीत हुने गरी मानव अधिकारमा दखल पुऱ्याउनु सदैव दण्डनीय हुन्छ । सशस्त्र द्वन्द्वकालमा भएका मानवअधिकारको गंभीर उल्लंघनसम्बन्धी घटनाको छानबिन र अन्वेषण गरी समाजमा न्याय र दिगो शान्ति कायम गर्न नियमित फौजदारी न्याय प्रणालीको परिपूरकका रूपमा संक्रमकालीन न्यायिक संयन्त्र स्थापना गर्ने गरिन्छ । सशस्त्र द्वन्द्वका क्रममा भएका मानवअधिकारको गंभीर उल्लंघनसम्बन्धी घटना र त्यस्तो घटनामा संलग्न व्यक्तिहरूको बारेमा सत्य अन्वेषण तथा छानबिन गरी वास्तविक तथ्य जनसमक्ष ल्याउन, पीडक र पीडितबीच मेलमिलाप गराउन, पीडितलाई परिपूरकको व्यवस्था लगायत त्यस्तो घटनासँग सम्बन्धित गंभीर अपराधमा संलग्न व्यक्तिलाई कानूनी कारवाहीको लागि सिफारिस गर्ने समेतका काम गर्ने कार्यदेश प्राप्त आयोगबाट एकपटक छानबिन भई कारवाही समाप्त भई सकेपछि पुनः छानबिन गर्ने भन्ने कुरा न्यायोचित नहुनुका साथै द्वन्द्वको अन्त्य गर्ने यस ऐनको उद्देश्य विपरीत समेत हुने हुन्छ । साथै दफा ४४ को नियम बनाउने अधिकार आयोगको परामर्शमा मात्र नेपाल सरकारले प्रयोग गर्न सक्ने भएको हुँदा नियमावली जारी गर्ने अधिकार नेपाल सरकारलाई प्रदान गरिँदैनमा आयोगको स्वतन्त्रता र सक्षमता माथि नेपाल सरकारको नियन्त्रण कायम रहने भनी अर्थ गर्ने गरी दायर रिट निवेदको दावी आधारहीन छ । अतः रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको मन्त्रिपरिषद् एवं प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद् कार्यालयसमेतको तर्फबाट नेपाल सरकारका मुख्य सचिव लिलामणि पौडेलको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदन नं. ०७१-WS-०००२ मा व्यवस्थापिका-संसद सचिवालयका तर्फबाट ऐ.का सहसचिव डा. रवि शर्मा अर्यालबाट पेश भएको लिखित जवाफ बेहोरा:-

व्यवस्थापिका-संसदले प्रचलित कानूनी प्रकृया अवलम्बन गरी पारित गरेको अमुक कानूनका अमुक प्रावधानहरू संविधानसँग बाभिएकोले बदर गरी पाउँ वा संशोधनको लागि निर्देशात्मक आदेश जारी गरी पाउँ भन्ने जस्ता दावी लिई व्यवस्थापिका संसदलाई प्रत्यर्थी बनाउनु पर्ने कुनै आवश्यकता छैन । व्यवस्थापिका-संसदलाई अनावश्यक रूपमा प्रत्यर्थी बनाएको प्रस्तुत रिट निवेदन प्रथम दृष्टिमा नै खारेज भागी छ । माथि उल्लिखित जिकिरलाई प्रतिकुल असर नपर्ने गरी निवेदकको निवेदन दावीतर्फ दृष्टि दिने हो भने पनि राज्यका प्रमुख

तीन अंगहरूमध्ये विधायिकाको कार्य राज्यको आवश्यकता अनुसारको कानून निर्माण गर्नु नै हो । प्रस्तुत बेपत्ता पारिएका व्यक्तिहरूको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगको सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐन, २०७१ को सन्दर्भमा पनि व्यवस्थापिका-संसदले प्रचलित कानूनी प्रकृया अवलम्बन गरी सोही भूमिका निर्वाह गरेको हो । सशस्त्र द्वन्द्वपश्चात् शान्ति संभौता हुँदै विभिन्न समयमा भएका अन्य संभौताहरू समेतलाई संबोधन गरी देशमा दिगो शान्ति स्थापनार्थ राजनीतिक सहमतिका आधारमा परिस्थितिको सान्दर्भिकता समेतलाई ध्यानमा राखी उल्लेखित विधेयक व्यवस्थापिका-संसदबाट पारित गरिएको हो । कुनै एक राष्ट्रमा अपनाइएको विधि प्रकृया र सिद्धान्त अर्को राष्ट्रमा पनि जस्ताको त्यस्तै लागु हुनुपर्छ भन्ने जिकिर समयसापेक्ष सान्दर्भिक छैन । हाम्रो मुलुकको परिप्रेक्ष्यमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३३ को खण्ड (घ) ले सुनिश्चित गरेबमोजिम सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा मानवअधिकारको गंभीर उल्लंघन गर्ने तथा मानवता विरुद्धको अपराधमा संलग्न व्यक्तिहरूको बारेमा सत्य अन्वेषण गर्न तथा समाजमा मेलमिलापको वातावरण निर्माण गर्ने समेत प्रयोजनका लागि प्रस्तुत विधेयक सदनमा छलफल गरी पारित गरिएको हुँदा अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता र अदालतको फैसला विरुद्ध ऐन जारी भएको भन्ने कुरा तथ्य संगत नभई संविधानसभा (व्यवस्थापिका-संसदको कार्य संचालन) नियमावली, २०७० ले निर्दिष्ट गरेका सबै प्रकृया पुरा गरी व्यवस्थापिका-संसदबाट पारित उल्लिखित विधेयक जनभावना अनुकूलकै भएको हुँदा रिट निवेदकको मागबमोजिम कुनै पनि आदेश जारी हुनपर्ने होइन रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको व्यवस्थापिका-संसद सचिवालयको तर्फबाट ऐ.का सह-सचिव (कानून) डा.रवि शर्मा अर्यालको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदन नं. रिट ०७१-WO-०२३९ को निवेदनको बेहोरा:-

हामी निवेदकहरूले विपक्षीहरू विरुद्ध मिति २०७१।४।२० मा बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ को दफा ३(३)(क), नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०६(२) सँग बाभिएकोले उक्त दफा ३(३)(क) प्रारम्भदेखि नै अमान्य र बदर घोषित गरी पाउँ भनी सर्वोच्च अदालतमा ०७१-WS-०००२ नं. को रिट निवेदन दायर गरेका थियौं । उक्त रिट निवेदनको प्रारम्भिक सुनुवाइ गर्दै सर्वोच्च अदालत एक न्यायाधीशको इजलासले विपक्षीहरूलाई लिखित जवाफको सूचना जारी गरी मिति २०७१।५।१९ गतेभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पेश गर्नु र यस्तै प्रकृतिको

२०७०-WS-००५० को रिट निवेदनको पूर्ण सुनुवाइको लागि मिति २०७०।५।१९ को पेशी तोकिएको हुँदा उक्त रिट साथै राखी नियमानुसार सोहि मिति अर्थात् मिति २०७०।५।१९ गते पेश गर्नु भन्ने आदेश जारी भएको थियो । तर उक्त मितिमा प्राविधिक कारणले गर्दा उक्त निवेदनमा सुनुवाइ भएन । उक्त रिट नं.०७१-WS-०००२ को रिट निवेदनमा हामीले बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ को दफा ३(३)(क) नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०६(२) सँग बाभिएकोले उक्त ऐनको दफा ३(३)(क) प्रारम्भदेखि नै अमान्य र बदर घोषित गरी पाउँ भनी माग गरेका थियौं । साथै उक्त निवेदनमा संविधान विपरीत रहेको एनेको दफा ३(३)(क) अनुरूप गठित सिफारिस समितिलाई मुद्दाको अन्तिम किनारा नहुँदासम्म काम कारवाही नगर्नु नगराउनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ बमोजिम विपक्षीहरूका नाममा अन्तरिम आदेश समेत जारी गरी पाउँ भनी माग गरेकोमा सो निवेदन ०७०-WO-००५० को रिट निवेदनसँग लगाउमा राख्ने आदेश भई अन्तरिम आदेशको निम्ति प्रस्तुत हुन सकेन । सो रिट निवेदन हाल सम्मानीत सर्वोच्च अदालतमा विचाराधीन नै रहेको छ ।

यसैबीचमा सरकारद्वारा असंवैधानिक ढंगबाट गठित सिफारिस समितिले भने नियुक्ति प्रकृया थाल्ने प्रयोजनार्थ बैठक बस्ने, छनौट प्रकृया तय गर्ने लगायतका काम कारवाही गरेको कुरा मिति २०७१।५।२६ मा सोहि समितिका नाममा शान्ति तथा पुनर्निर्माण मन्त्रालयको वेबसाइट www.peace.gov.np मार्फत् सार्वजनिक गरिएको “बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन वा सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगको पदाधिकारीहरू सिफारिस गर्न गठित सिफारिस मितिको छनौट प्रकृया २०७१” तथा मिति २०७१।६।३ को गोरखापत्र दैनिकमा प्रकाशित यसैसाथ संलग्न सूचनाबाट थाहा जानकारी पाएकोले उक्त असंवैधानिक कानूनका आधारमा गठित असंवैधानिक समितिको संविधान र कानून प्रतिकुलको छनौट प्रकृया २०७१ र सोको आधारमा प्रकाशित सूचनालाई बदर गर्नका लागि एवं सोको आधारमा भई रहेको काम कारवाहीलाई रोक्नका लागि अन्य वैकल्पिक उपायको अभावमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) बमोजिम यो निवेदन लिई सम्मानीत अदालतसमक्ष प्रस्तुत भएका छौं ।

संविधान प्रतिकुल गठन गर्न लागिएको बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगसम्बन्धी एनेका विभिन्न प्रावधानहरू असंवैधानिक भएको भनी

यसै सम्मानीत सर्वोच्च अदालतमा हामी निवेदकलगायत द्वन्द्वपीडित व्यक्तिहरू, सुमन अधिकारीसमेतका २३४ जना पीडित (२०७०-WS-००५०) र महिला कानून र विकास मञ्चको तर्फबाट अधिवक्ता मिरा ढुंगानासमेत (२०७०-WS-००५२) ले छुट्टाछुट्टै रिट निवेदनहरू दायर गरी उक्त निवेदनहरू सम्मानीत अदालतसमक्ष विचाराधीन रहेको अवस्थामा सो रिट निवेदनहरूलाई निष्प्रयोजित गर्ने प्रयत्नको रूपमा हतार-हतारमा प्रकृया घोषणा गरिएको र सोको आधारमा नियुक्तिको लागि सूचना प्रकाशित गरिएको कार्यले निवेदकहरूलाई नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १३ ले प्रदान गरेको कानूनको समान संरक्षणको हकमा समेत आघात पुगेको र आफैमा सार्वजनिक सरोकारको विषयसमेत भएको हुनाले उल्लेखित कार्यविधि र सूचनालाई उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी पाउँ भनी निम्नानुसारको तर्क आधार प्रमाणसहित प्रस्तुत निवेदन लिई उपस्थित भएका छौं ।

अदालतमा विचाराधीन रहेको मुद्दालाई प्रत्यक्ष प्रभावित गर्ने किसिमले कुनै पनि काम कारवाही गर्न नपाइने कानूनको सर्वमान्य सिद्धान्त हो । अदालतमा विचाराधीन मुद्दालाई प्रभावित पार्ने गरी कुनै पनि काम कारवाही गर्नु भनेको एकातिर अदालतको अवहेलना गर्नु हो भने अर्कोतिर उक्त छनौट समितिले सार्वजनिक गरेको छनौट प्रकृया (कार्यविधि) र सूचना अनुसार काम कारवाही सम्पन्न भएमा उक्त विवादित ऐन संशोधन एवं परिमार्जनका लागि सम्मानीत अदालतमा दायर भई विचाराधीन रहेका मुद्दाहरूको औचित्य समाप्त हुन जाने देखिन्छ । त्यसकारण संवैधानिक रूपमा विवादमा परिसकेको ऐन अन्तर्गत गठित विवादित सिफारिस समितिले जारी गरेको उक्त छनौट प्रकृया र सूचनालगायत समितिका कारवाही तत्काललाई स्थगित गरिनु आवश्यक छ । एकछिनलाई उल्लेखित अदालतमा मुद्दा विचाराधीन रहेको कुरालाई छाडेर उक्त छनौट प्रकृयाको संवैधानिक हैसियत के हो त भनेर विचार गर्ने हो भने सो छनौट प्रकृयाको शिर्षक, दफा १(१), दफा ४, ५, ७, ९, ११ र १३ अध्ययन गर्नुपर्ने हुन्छ । छनौट प्रकृयाको शिर्षक “बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन आयोग वा सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगको पदाधिकारीहरू सिफारिस गर्न गठित सिफारिस समितिको छनौट प्रकृया, २०७१” र प्रकृयाको दफा १(१) मा यस प्रकृयाको नाम “बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन आयोग वा सत्य निरूपण तथा मेलमिलापमा आयोगको अध्यक्ष तथा सदस्य छनौट प्रकृया, २०७१” उल्लेख गरिएको छ । यस प्रकृयाको शिर्षक र संक्षिप्त नाममा प्रयोग भएको “वा” भन्ने शब्दले दुई आयोगमध्ये एउटै मात्र आयोग गठन गर्ने भन्ने व्यवस्था विस्तृत शान्ति संभौता,

नेपालको अन्तरिम संविधान, अदालतका पूर्व फैसलालगायत विवादित ऐनले गरेको व्यवस्थासमेत विपरित रहेको छ । त्यसैगरी छनौट प्रकृयाको दफा ४ मा गरिएको “समितिको लागि आवश्यक बजेट र कर्मचारी मन्त्रालयले उपलब्ध गराउने”, ऐ को दफा ५ मा गरिएको “समितिको कार्यालय मन्त्रालयमा रहनेछ” भन्ने व्यवस्था यो छनौट समिति र छनौट गरिने आयोगका पदाधिकारहरू एक अमुक राजनीतिक दलको वर्चस्व रहने मन्त्रालय र मन्त्रीप्रति परनिर्भर भई स्वतन्त्र र निष्पक्ष काम गर्न नसक्नुका साथै समिति र आयोगका पदाधिकारी छनौटमा राजनीतिकरण हुने निश्चित छ । संक्रमणकालीन न्याय संयन्त्र (सिफारिस समिति र अयोग) जस्तो गंभीर विषयलाई एक मन्त्रालयको मातहत राखी संक्रमणकालीन न्याय प्रकृयालाई कमजोर बनाउन खोजिएको अवस्था छ ।

त्यसैगरी छनौट प्रकृयाको दफा ६, ७, ८, ९, १०, ११ र १२ ले आयोगका पदाधिकारीहरू सिफारिस, सुचिकृत र नियुक्त हुन दोहोरो तेहरो मापदण्ड राखी सिफारिस प्रकृयामा समेत राजनीतिकरण गर्न खोजिएको छ । आयोगका पदाधिकारीहरू सिफारिसका लागि इच्छुक उम्मेदवार आफैले अनुसूची १ बमोजिमको फारम भरी १० दिनभित्र समिति समक्ष बुझाउनु पर्ने, अन्य व्यक्ति वा संस्थाले पनि अन्य कसैको नामलाई सिफारिस गर्न सक्ने र उल्लेखित दुबै तरिकाले आयोगको अध्यक्ष वा सदस्यमा नियुक्त हुन इच्छा नदेखाएका वा कुनै व्यक्ति वा संस्थाद्वारा सिफारिस नगरिएका व्यक्तिलाई समिति स्वयंले पनि सुचिकृत गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ, जुन आफैमा विभेदपूर्ण एवं असमान प्रकृया त छ नै साथसाथै राजनीतिक दलका कार्यकर्ताहरूलाई भर्ना गर्ने कलुषित मनसाय राखिएको प्रष्ट छ । उक्त छनौट प्रकृयामा सुचिकृत उम्मेदवारहरूमध्ये सिफारिस गरिने निर्धारित संख्या (अन्तम नामावली) छनौट गर्दा के कसरी कुन तरिकाले योग्य व्यक्ति छनौट हुनेछन् भन्ने कुनै व्यवस्था गरिएको पाइदैन । त्यसैगरी छनौट प्रकृयाको दफा ११(१) मा “दफा १० बमोजिम प्रकाशित सूचिमा नाम समावेश भएका व्यक्तिहरूको बारेमा कसैको कुनै प्रतिक्रिया भए त्यस्तो सूचना प्रकशन भएको मितिले पाँच दिनभित्र समितिको कार्यालयमा आफ्नो प्रतिक्रिया पेश गर्न सक्नेछन्” भनी उल्लेख छ । त्यसैगरी उक्त प्रकृयाको दफा १३ मा समितिले आयोगको अध्यक्ष तथा सदस्य पदमा नियुक्तिको लागि सिफारिस गर्नु अघि आवश्यकता अनुसार सम्बद्ध क्षेत्रका विज्ञहरू, पीडित समुदाय, अन्तर्राष्ट्रिय समुदाय, मानव अधिकारकर्मी र नागरिक सजमाका प्रतिनिधिहरूसँग आवश्यक परामर्श र अन्तरक्रिया गर्न सक्नेछ भनी उल्लेखित व्यवस्थाले संक्रमणकालीन न्याय प्रकृया

कार्यान्वयनका हरेक चरणमा पीडित समुदायलगायत सरोकारवालासँग छलफल परामर्श गरेर मात्र गरिनु पर्दछ भन्ने सम्मानीत अदालतका पूर्व आदेश तथा संक्रमणकालीन न्यायका स्थापित सिद्धान्त विपरित सरोकारवालाहरूसँग अनिवार्य रूपमा गरिनु पर्ने छलफल परामर्शलाई समितिको स्वेच्छामा छोडिनु उक्त पदाधिकारी नियुक्तिको सिफारिसमा उक्त छनौट समिति पूर्वाग्रहपूर्ण र राजनीतिक दललगायतको दवावमा काम गर्नेछ भन्ने पूर्वानुमान गर्न सकिन्छ ।

अतः उक्त सिफारिस समितिले आवेदन फारम दर्ता गर्ने, सुचिकृत नामावली सार्वजनिक गर्ने तथा नाम सिफारिस गर्ने लगायतका काम कारवाही गरेमा हामी प्रत्यक्ष सरोकारवाला द्वन्द्व पीडितलाई अपूरणीय क्षति पुग्न जाने हुने हुनाले प्रस्तुत संवैधानिक विषयसँग सम्बन्धित हामी निवेदकसमेत भई दायर गरेको रिटको मूल निवेदनपत्रसमेत साथै राखी तत्काल उक्त असंवैधानिक सिफारिस समितिद्वारा जारी गरिएको छनौट प्रकृया २०७१ र मिति २०७१।६।३ को गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचनालाई उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी पाउँ ।

साथै यो मुद्दाको टुङ्गो नलाग्दै उक्त गैरकानूनी प्रकृया २०७१ र सूचनाको आधारमा गैरकानूनी नियुक्तिको काम कारवाही अघि बढाउने हो भने यो रिट निवेदन निष्प्रयोजित हुन जाने भएको हुनाले भोलि नै प्रस्तुत निवेदनलाई पेशी सूचिमा चढाई यो निवेदनलाई हामीले दायर गरेको रिट नं.०७१-WS-०००२ को निवेदनको साथै राखी यस निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म उक्त असंवैधानिक सिफारिस समितिलाई आयोगका पदाधिकारी नियुक्ति सम्बन्धी कुनै कार्य नगर्नु नगराउनु र जे जस्तो अवस्थामा छ सोहि अवस्थामा राख्नु भनी विपक्षीहरूको नाममा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ बमोजिम अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरी पाउँ ।

साथै विपक्षी शान्ति तथा पुनर्निर्माण मन्त्रालयको प्रस्तावबमोजिम मन्त्रपरिषद्को निर्णयबाट गठित एक सिफारिस समितिले संक्रमणकालीन न्याय प्रकृयाको मुख्य सरोकारवाला द्वन्द्व पीडितसँग छलफल परामर्श नै नगरी जारी गरेको आयोगको पदाधिकारीहरूको सिफारिस गर्न गठित सिफारिस समितिको छनौट प्रक्रिया २०७१ को दफा १, ४, ५, ६, ७, ८, ९, १०, ११, १२ र १३ लगायतको सम्पूर्ण व्यवस्था पीडितमुखी नहुनुको साथै मिति २०७१।०६।०२ र ३ गते गोरखापत्रमा प्रकाशित “बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन आयोग वा सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगको पदाधिकारीहरू सिफारिस गर्न गठित सिफारिस समितिको सूचना” शीर्षकमा आवेदन माग गरी प्रकाशित भएको विज्ञापन हामी पीडित समुदाय तथा

सरोकावालाहरूसँग कुनै परामर्श नै नगरी गरिएको र सिफारिस समितिको गठन नै असंवैधानिक भएकाले सो असंवैधानिक निकायले गरेका सम्पूर्ण काम कारवाही स्वतः बदरभागी हुने भएकाले सिफारिस समितिले जारी गरेको छनौट प्रकृया तथा सो को आधारमा मिति २०७१।६।३ मा गोरखापत्र दैनिकमा प्रकाशित विज्ञापनसमेत प्रस्तुत निवेदनको मुल निवेदन रिट नं.०७१-WS-०००२ को दावीको अभिन्न अंगका रूपमा समावेश गरी उक्त प्रावधानहरूलाई समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदनपत्र ।

रिट निवेदन नं. रिट ०७१-WO-०२३९ मा यस अदालतबाट भएको आदेश:-

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? जारी हुनु नपर्ने कुनै आधार र कारण भए यो आदेश प्राप्त भएका मितिले १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी यो आदेश र रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूको नाउँमा सूचना पठाई लिखित जवाफ पेश भए वा सोको अवधि व्यतित भएपछि नियमानुसार गरी पेश गर्नु । निवेदकद्वारा अन्तरिम आदेशसमेतको माग भएको सन्दर्भमा विचार गर्दा, अन्तरिम आदेश जारी गर्नुपर्ने नपर्ने भनी निष्कर्षमा पुग्न विपक्षीहरूसमेतलाई राखी छलफल गर्न उपयुक्त देखिएकोले मिति २०७१।७।४ मा छलफल हुने पेशी तारेख तोकी सो को जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासको मिति २०७१।६।२८ को आदेश ।

यसमा यस अदालतमा दायर रही कारवाहीयुक्त अवस्थामा रहेको ०७०-WS-००५० को रिट निवेदनसँग प्रस्तुत रिट निवेदन पनि साथै राखी हेर्नुपर्ने देखिएकोले उक्त रिट निवेदन साथै राखी नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०७१।७।१९ को आदेश ।

रिट निवेदन नं. रिट ०७१-WO-०२३९ मा शान्ति तथा पुनर्निर्माण मन्त्रालयको हकमा ऐ.का.मु. सचिव खुमराज पुजालीबाट पेश भएको लिखित जवाफको बेहोरा:-

सशस्त्र द्वन्द्वका क्रममा भएका मानवअधिकारको गंभीर उल्लंघनसम्बन्धी घटना र त्यस्ता घटनामा संलग्नहरूको बारेमा छानबिन गरी वास्तविक तथ्य जनसमक्ष ल्याउन, पीडक र पीडितबीच मेलमिलाप गराउन लगायत गंभीर अपराधमा संलग्नलाई कानूनी कारवाहीका लागि सिफारिस गर्न छुट्टाछुट्टै रूपमा स्वतन्त्र, निष्पक्ष र जवाफदेही भएको बेपत्ता पारिएका व्यक्तिहरूको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग गठन गर्न व्यवस्थापिका संसदको हैसियतम संविधानसभाले बेपत्ता पारिएका व्यक्तिहरूको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग

ऐन, २०७१ निर्माण गरी उक्त ऐन कार्यान्वयनमा आइसकेको अवस्था छ । बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ कार्यान्वयनमा आएपछि उक्त ऐनको दफा ३ को उपदफा (३) ले आयोगमा रहने अध्यक्ष तथा सदस्यहरूको नियुक्तिको लागि सिफारिस गर्न सिफारिस समितिको व्यवस्था गरेको हुँदा यस मन्त्रालयबाट आयोगमा रहने अध्यक्ष तथा सदस्यको लागि सिफारिस गर्न सिफारिस समिति गठन गर्नका लागि नेपाल सरकार (मन्त्रपरिषद्) मा प्रस्ताव लाने काम भएको र सिफारिस समितिमा अध्यक्ष तथा सदस्यहरू नियुक्त गर्ने अधिकार नेपाल सरकारसमक्ष भएको हुँदा कानूनमा भएको व्यवस्था अनुसार नै मन्त्रपरिषद्बाट सिफारिस मितिमा रहने अध्यक्ष तथा सदस्यहरू तोकिएको हो । नेपाल सरकार, मन्त्रपरिषद्को मिति २०७१।३।२ को निर्णयले सिफारिस समिति गठन भएको र उक्त समितिले स्वतन्त्र रूपमा आयोगमा रहने पदाधिकारीहरूको नाम मन्त्रपरिषद्लाई सिफारिस गर्न सक्ने भएकोले आयोगका पदाधिकारीहरूको नियुक्तिमा मन्त्रालयको कुनै भुमिका नहुने व्यहोरा अनुरोध छ । सिफारिस समितिले आफ्नो काम स्वतन्त्र रूपमा गर्न सक्ने भएको हुँदा आयोगमा रहने पदाधिकारी सिफारिस गर्न गठन भएको सिफारिस समितिका पदाधिकारी नियुक्ति र आयोगमा रहने पदाधिकारी नियुक्तिमा यस मन्त्रालयको कुनै भुमिका नरहेको स्पष्ट छ । यस मन्त्रालयको यो निर्णयले रिट निवेदकको संवैधानिक एवं कानूनी हक अधिकारमा आघात परेको भनी कहिँ उल्लेख गर्न सक्नु भएको छैन । रिट निवेदकको हक अधिकारमा आघात पर्ने गरी मन्त्रालयबाट कुनै काम कारवाही नभएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको शान्ति तथा पुर्ननिर्माण मन्त्रालयका तर्फबाट ऐ.का. का.मु. सचिव खुमराज पुजालीको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदन नं. रिट ०७१-WO-०२३९ मा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको तर्फबाट ऐ. का नायब महान्यायाधिवक्ता ठोकप्रसाद सिवाकोटीको लिखित जवाफको बेहोरा:-

महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको के कस्तो काम कारवाहीबाट रिट निवेदकहरूको हक अधिकारमा असर परेको हो सो सम्बन्धमा रिट निवेदनमा कुनै जिकिर नलिएको र यस कार्यालयले पालना गर्नुपर्ने कुन संवैधानिक वा कानूनी कर्तव्य पालना नगरेको हो भन्ने समेत जिकिर लिएको नदेखिँदा रिट निवेदन जिकिरबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने अवस्था देखिँदैन । तसर्थ प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरी पाउँन सादर अनुरोध छ भन्ने समेत व्यहोराको महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको तर्फबाट ऐ.का नायब महान्यायाधिवक्ता ठोकप्रसाद सिवाकोटीको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदन नं. रिट ०७१-WO-०२३९ मा व्यवस्थापिका-संसद सचिवालयका हकमा ऐ.का सहसचिव डा. रवि शर्मा अर्यालबाट पेश भएको लिखित जवाफ बेहोरा:-

विपक्षीहरूले दायर गर्नु भएको रिट निवेदनको व्यहोरा हेर्दा यस सचिवालयलाई विपक्षी बनाउनु पर्ने आधार र कारण खुलाउनु सक्नु भएको छैन । विशुद्ध रूपमा कार्यपालिका अन्तर्गतको शान्ति तथा पुर्ननिर्माण मन्त्रालयले गरेको काम कारवाहीमा यस सचिवालयलाई विपक्षी बनाउनु पर्ने कुनै कानूनी एवं तथ्यगत आधार रहेको छैन । व्यवस्थापिका संसद सचिवालय व्यवस्थापिका अन्तर्गत रहेको विशुद्ध प्रशासनिक निकाय हो । सरकारले गर्ने काम कारवाहीमा यस सचिवालयको कुनै संलग्नता हुँदैन भन्ने विषयको जानकारी रिट निवेदक विपक्षीहरूले समेत राख्नु पर्ने हुन्छ । अतः विपक्षीहरूले यस सचिवालयको सम्बन्ध एवं सरोकार नै नभएको विषयमा यस सचिवालयलाई विपक्षी बनाई दायर गरेको प्रस्तुत रिट निवेदनको आधारमा यस सचिवालयको नाउँमा कुनै किसिमको आदेश हुनुपर्ने होइन । यस सचिवालयको हकमा उक्त रिट निवेदन खारेजभागी छ, खारेज गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको व्यवस्थापिका संसद सचिवालयको तर्फबाट ऐ.का सह-सचिव डा.रवि शर्मा अर्यालको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदन नं. रिट ०७१-WO-०२३९ मा सिफारिस समितिका अध्यक्ष ओमभक्त श्रेष्ठ, सदस्यहरू प्रा.डा. घनश्याम लाल दास, प्रदिप पोखरेल र शान्तिदेवी खनालको एकै बेहोराको छुट्टाछुट्टै लिखित जवाफ:-

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ र विस्तृत शान्ति संझौताको मर्म र भावनालाई आत्मसात् गरी सशस्त्र द्वन्द्वका क्रममा भएका मानवअधिकारको गंभीर उल्लंघन तथा मानवता विरुद्धको अपराधसम्बन्धी घटना र त्यस्ता घटनामा संलग्न व्यक्तिहरूको बारेमा सत्य अन्वेषण तथा छानबिन गरी वास्तविक तथ्य जनसमक्ष ल्याउन, समाजमा मेलमिलाप गराई पारस्परिक सदभाव तथा सहिष्णुताको भावना अभिवृद्धि गर्दै दिगो शान्ति र मेलमिलापको वातावरण निर्माण गर्न, गंभीर अपराधमा संलग्न व्यक्तिलाई कानूनी कारवाहीका लागि सिफारिस गर्न, बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ बनी कार्यान्वयनमा आएको छ । बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ को दफा ३ मा बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन आयोग र सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग छुट्टाछुट्टै गठन हुने व्यवस्था रहेको छ । सोही ऐनको दफा ३ को उपदफा (३) ले आयोगमा रहने अध्यक्ष तथा सदस्यहरूको नियुक्तिको लागि सिफारिस गर्न ५ सदस्यीय

सिफारिस समिति रहने व्यवस्था भएबमोजिम नेपाल सरकार (मन्त्रिपरिषद्) को मिति २०७१।४।२९ को निर्णयले हामीलाई उक्त सिफारिस समितिमा मनोनयन गरिएको हो । सशस्त्र द्वन्द्वका क्रममा बेपत्ता पारिएका व्यक्तिका बारेमा छानबिन भई सत्य तथ्य जनसमक्ष ल्याउनु पर्ने र समाजमा पारस्परिक सदभाव तथा सहिष्णुताको भावना अभिवृद्धि गर्दै दिगो शान्ति र मेलमिलापको वातावरण निर्माण गरी गम्भीर अपराधमा संलग्न व्यक्तिहरूलाई कानूनबमोजिम कारवाही गरी पीडितहरूलाई न्याय दिलाई पुनः यस्ता घटनाहरू नघट्ने वातावरण सिर्जना हुनुपर्छ भन्ने धारणा राख्ने देशको एक सचेत नागरिक भएकोले नेपाल सरकारले सुम्पिएको जिम्मेवारी स्वीकार गरेको हुँ । सिफारिस समितिको गठन कानूनबमोजिम भएको र समितिले आफ्नो काम कारवाही अगाडि बढाउने क्रममा द्वन्द्व पीडित, मानवअधिकारकर्मी तथा नागरिक समाजका आगुवाहरूसँग काठमाडौँ उपत्यकाभित्र र क्षेत्रीयस्तरमा पोखरा, धनगढी, नेपालगंज, विराटनगरमा समेत छलफल अन्तरक्रिया गरी उहाँहरूको समेत राय सुझाव लिने काम गरी सकेको छ । शान्ति प्रक्रियाको मुख्य घटक राजनीतिक दलहरू पनि भएको हुँदा संविधानसभामा रहेका र संविधानसभा बाहिर रहेका राजनीतिक दलहरूका प्रतिनिधिहरूसँग समेत छलफल तथा अन्तरक्रिया गरी सिफारिस समितिले गठन भएपछि गरेका काम कारवाही र आयोगमा रहने पदाधिकारहरूको छनौट प्रक्रियाको बारेमा समेत जानकारी गराई सकेको छ । बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ बमोजिम सिफारिस समिति गठन भएको र उक्त समितिले आफ्नो काम कारवाही संयुक्त रूपमा अगाडि बढाई रहेको व्यहोरा अनुरोध गर्दछु । सिफारिस समिति तथा सोको सदस्यको हैसियतले निवेदकहरूले कानूनी हक अधिकारमा आघात पर्ने गरी कुनै काम गरेको छैन भन्ने कुरा निवेदकहरूले आफ्नो निवेदनमा समितिको यो मितिको यो निर्णयले आफूहरूको कानूनी अधिकारमा आघात परेको भनी उल्लेख गर्न नसक्नु भएबाट स्पष्ट भएको छ । अतः समिति तथा सोको सदस्यको हैसियतबाट निवेदकहरूको हक अधिकारमा असर पर्ने गरी कुनै निर्णय नगरेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको सिफारिस समितिका अध्यक्ष ओमभक्त श्रेष्ठ, सदस्यहरू प्रा.डा. घनश्याम लाल दास, प्रदिप पोखेल र शान्तिदेवी खनालको एकै व्यहोराको छुट्टाछुट्टै लिखित जवाफ ।

रिट निवेदन नं. रिट ०७१-WO-०२३९ मा कानून, न्याय, संविधान तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयको तर्फबाट ऐका सचिव भेषराज शर्माबाट पेश भएको लिखित जवाफ बेहोरा:-

बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ को दफा ३ को उपदफा (३) मा बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन र सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगमा रहने अध्यक्ष तथा सदस्यहरूको नियुक्तिको लागि नाम सिफारिस गर्न सिफारिस समिति रहने व्यवस्था भएबमोजिम नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्बाट सिफारिस समिति गठन भएको हो । जहाँसम्म सिफारिस समितिको गठन सम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाको सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतमा रिट दायर भएको विषयमा निर्णय नहुँदै समिति गठन गरिएकोले बदर हुनुपर्ने निवेदन जिकिर छ, सम्मानीत अदालतबाट सो रिटका सम्बन्धमा अन्यथा आदेश नभएकोले रिट निवेदन दिएको कारणबाट मात्र कानूनबमोजिमको काम कारवाही राख्नु पर्ने अवस्था नदेखिएको तथा सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा घटेका घटनाको छानबिन गरी वास्तविक तथ्य जनसमक्ष ल्याई पीडितलाई क्षतिपूर्ति दिने समेतको काम चाँडो टुंग्याउन आवश्यक भएको यथार्थतालाई मध्यनजर गरी नेपाल सरकारबाट सिफारिस समिति गठन भएको हुँदा सिफारिस समितिको गठन र सो समितिले गरेको काम कारवाही बदर हुनुपर्ने निवेदन जिकिर निरर्थक एवं निराधार देखिदा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको कानून, न्याय, संविधानसभा तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयको तर्फबाट ऐका सचिव भेषराज शर्माको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदन नं. रिट ०७१-WO-०२३९ मा प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय एवं मन्त्रिपरिषद्को हकमा समेत नेपाल सरकारका मुख्य सचिव लिलामणि पौड्यालको तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफको बेहोरा:-

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले संक्रमणकालीन न्यायिक संयन्त्रको स्थापना गर्ने कुरालाई राज्यको दायित्वको रूपमा राखेको छ । संविधानको धारा ३३ को खण्ड (घ) मा सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा मानवअधिकारको गंभीर उल्लंघन गर्ने तथा मानवता विरुद्धको अपराधमा संलग्न व्यक्तिहरूको बारेमा सत्य अन्वेषण गर्न तथा समाजमा मेलमिलापको वातावरण निर्माण गर्न उच्चस्तरीय सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग गठन गर्ने व्यवस्था रहेको छ । यस्तै प्रकारको व्यवस्था विस्तृत शान्ति सम्झौताको दफा ५.२.५ मा समेत रहेको छ । उल्लिखित व्यवस्थाहरू एवं सशस्त्र द्वन्द्वका क्रममा भएका मानवअधिकारको गंभीर उल्लंघन सम्बन्धी घटनालाई जितिसक्दो जाँडो संबोधन हुनुपर्ने आवश्यकता भएकोले बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको

छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ जारी भएको हो । उक्त ऐनको दफा ३ को उपदफा (३) ले आयोगमा रहने अध्यक्ष तथा सदस्यहरूको नियुक्तिको लागि सिफारिस गर्न सिफारिस मितिको व्यवस्था गरेकोले उक्त सिफारिस समिति गठन गर्ने विषयको शान्ति तथा पुर्ननिर्माण मन्त्रालयको नं. १७/३-०७१।३।१ को प्रस्ताव म.प.बै.सं.१०/०७१ मिति २०७१।३।२ को मन्त्रपरिषद्को बैठकमा पेश हुँदा त्यसमा नेपाल सरकार, मन्त्रपरिषद्दे देहाय बमोजिमको निर्णय गरेको हो ।

(क) बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ को दफा ३ को उपदफा (३) बमोजिम छुट्टाछुट्टै उच्चस्तरिय बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन आयोग र सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग गठनको लागि ऐनको दफा ३ को उपदफा (१) र (२) बमोजिमका आयोगका अध्यक्ष र सदस्यको नियुक्तिको सिफारिस गर्न देहायबमोजिमका एक सिफारिस समिति गठन गर्ने :-

१. पूर्व प्रधान न्यायाधीशहरू मध्येबाट नेपाल सरकारले तोकेको व्यक्ति श्री ओमक्त श्रेष्ठ- अध्यक्ष
२. राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगको अध्यक्ष वा निजले तोकेको सो आयोगको सदस्य--- सदस्य ऐनको दफा ३ को उपदफा (३) को खण्ड (ग) बमोजिमका सदस्यहरूमा देहायबमोजिमका सदस्यहरू रहने :-
 ३. श्री सपना प्रधान मल्ल, पूर्व सभासद एवं महिला अधिकारकर्मी----- सदस्य
 ४. प्रा.डा. घनश्याम लाल दास, समाजविद् एवं शान्ति प्रकृमा संलग्न-----सदस्य
 ५. श्री प्रदिप खरेल, मानव अधिकारकर्मी एवं शान्ति प्रकृमा संलग्न-----सदस्य

(ख) सिफारिस समितिको लागि आवश्यक पर्ने बजेटको निकास अर्थ मन्त्रालयले शान्ति तथा पुन निर्माण मन्त्रालयलाई उपलब्ध गराउने ।

यसका साथै मन्त्रपरिषद्को मिति २०७१।४।२९ को निर्णयले बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन आयोग र सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगको अध्यक्ष र सदस्यको लागि नियुक्तिको सिफारिस गर्न गठित समितिको सदस्यमा पूर्व सभासद सपना प्रधान मल्लको सट्टा भिमाद्-१, तनहुँ निवासी शान्ति देवी (पौडेल) लाई तोक्ने निर्णय गरेको हो । सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा भएका मानव अधिकारको गंभीर उल्लंघनसम्बन्धी घटना र त्यस्ता घटनाहरूमा संलग्नहरूको बारेमा सत्य अन्वेषण तथा छानबिन गरी वास्तविक तथ्य जनसमक्ष ल्याउन पीडक र पीडितबीच मेलमिलाप गराउन, पीडितलाई परिपूरणको व्यवस्थालगायत त्यस्ता घटनासँग सम्बन्धित गंभीर अपराधमा संलग्नलाई कानूनी कारवाहीको लागि सिफारिस गर्ने कामसमेतका

लागि नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी छुट्टाछुट्टै रूपमा स्वतन्त्र निष्पक्ष जवाफदेही र उच्चस्तरिय बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग गठन गर्ने व्यहोरा बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ मा उल्लेख भएको हुँदा कानूनबमोजिम नै समिति गठन भएको हो । जहाँसम्म सो ऐनको संवैधानिकताको प्रश्न उठाई सम्मानीत अदालतमा दायर भएको रिट निवेदन विचाराधीन रहेको अवस्था समिति गठन गर्ने र सो समितिले निर्धारण गरेको सिफारिस समितिको छनौट प्रकृयाको विषय छ, उक्त ऐनको कार्यान्वयन नगर्न नगराउनु सम्मानीत अदालतबाट अन्तरिम आदेश जारी नभएको अवस्थामा नेपाल सरकारले समिति गठन गर्न सक्ने नै हुँदा रिट निवेदकको दावी आधारहीन देखिन्छ । रिट निवेदकले दावी लिए जस्तो असंवैधानिक कानूनका आधारमा सिफारिस समिति गठन गर्ने निर्णय भएको हो भनी मान्न मिल्दैन । यसैगरी सो समिति गठन भएकै आधारमा अदालतमा विचाराधीन रहेको मुद्दालाई प्रभावित पार्ने गरी कार्य भएको भनी भन्न पनि मिल्दैन । सम्मानित अदालतबाट विचाराधीन रहेको मुद्दालाई असर पर्ने गरी कार्य भएको भनी भन्न पनि मिल्दैन । सम्मानीत अदालतबाट विचाराधीन रहेको मुद्दालाई असर पर्ने गरी नेपाल सरकार, मन्त्रपरिषद्बाट कुनै कार्य भएको पनि छैन । जहाँसम्म सो सिफारिस समितिले निर्धारण गरेको प्रकृयाको विषय छ, ऐनको दफा ३ को उपदफा (३) ले निर्धारण गर्ने अधिकार सोही समितिलाई दिएको हुँदा यस विषयमा प्रस्तुत लिखित जवाफमा केही उल्लेख गरी रहनु परेन । अतः प्रस्तुत रिट निवेदन खारेजभागी छ, खारेज गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद् कार्यालय एवं मन्त्रपरिषद्को तर्फबाट नेपाल सरकारका मुख्य सचिव लिलामणि पौडेलको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदन नं. ०७१-WS-०००२ र ०७१-WO-०२३९ मा निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान विद्वान अधिवक्ताहरू श्री गोविन्द शर्मा बन्दी, श्री हरि फुयाल, श्री बाबुराम गिरी, श्री ओमप्रकाश अर्याल, डा. चन्द्रकान्त ज्ञवाली, श्री दिनेश त्रिपाठी, श्री ज्ञानेन्द्र राज आरण, र श्री आशिक राम कार्कीले गर्नु भएको बहस बेहोरा:-

बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ सम्मानीत सर्वोच्च अदालतबाट रि.नं. ०६९-WS-००५७ तथा रि.नं. ०६९-WS-००५८ को

रिटमा मिति २०७०।१।१८ भएको को आदेश एवं अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार कानून विपरीत छ । संक्रमणकालीन न्याय संयन्त्रले पीडित केन्द्रीय न्यायको प्रत्याभूति दिनुपर्छ तर यो ऐनले पीडितका मौलिक हक माथि नै बन्देज लगाएको छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०६(२) मा *सर्वोच्च अदालतको प्रधान न्यायाधीश वा न्यायाधीश भई सकेको व्यक्ति धारा १३१ को उपधारा (१) को खण्ड (क) बमोजिमको पदमा बाहेक कुनै पनि सरकारी पदमा नियुक्तिको लागि ग्राह्य हुने छैन र निजले कुनै पनि अड्डा अदालतमा उपस्थित भई बहस पैरवी गर्न पाउने छैन* भन्ने स्पष्ट व्यवस्था छ । ऐनको दफा ३(३)(क) मा रहेको सिफारिस समितिको अध्यक्षमा “*पूर्व प्रधान न्यायाधीशहरू मध्येबाट नेपाल सरकारले तोकेको व्यक्ति*” रहने व्यवस्था असंवैधानिक छ । तसर्थ *बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१* को दफा ३(३)(क) नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०६(२) *सँग बाभिएकोले उक्त दफा ३(३)(क) प्रारम्भदेखि नै अमान्य र बदर हुनु पर्छ ।*

द्वन्द्वकालमा व्यक्तिको सम्पत्ति कब्जा वा जफत आदि तत्कालीन द्वन्द्वरत पक्षले गरेकोमा ऐनको दफा २४ मा सम्पत्ति कब्जा वा जफत व्यक्तिबाट भएको लेखिएको हुँदा उक्त दफामा प्रयुक्त शब्दावी शत प्रतिशत गलत छ । विवादित ऐन अनुसार दुवै आयोगको गठन प्रक्रिया र आयोगको आर्थिक स्रोत स्वतन्त्र देखिँदैन । ऐनको दफा २४ अन्तर्गत व्यक्तिका कब्जा सम्पत्ति तुरून्त फिर्ता गर्ने र पुनः कब्जा नहुने सुनिश्चितता हुनुपर्दछ । दफा ४० को पुनः छानबिन नगर्ने व्यवस्थाले आयोगलाई स्वेच्छाचारी बनाउने र निष्पक्ष काम नहुने खतरा भएको र दफा ४४ (नियम बनाउने अधिकार) को व्यवस्थाले आयोग माथि नेपाल सरकारको नियन्त्रण हुने अवस्था रहेको छ ।

सिफारिस समिति सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था नै असंवैधानिक रहेको अवस्थामा पीडित समुदाय तथा सरोकावालाहरूसँग कुनै परामर्श नै नगरी सो असंवैधानिक सिफारिस समितिले जारी गरेको “*बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन आयोग वा सत्य निरूपण तथा मेलमिलापमा आयोगको अध्यक्ष तथा सदस्य छनौट प्रकृया, २०७१*” तथा मिति २०७१।०६।०२ र ३ गते गोरखापत्रमा प्रकाशित “*बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन आयोग वा सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगको पदाधिकारीहरू सिफारिस गर्न गठित सिफारिस समितिको सूचना*” समेत पीडित मुखी नभएको हुँदा निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्दछ भनी गर्नु भएको बहस समेत सुनियो ।

रिट निवेदन नं. ०७१-WS-०००२ र ०७१-WO-०२३९ मा विपक्षी नेपाल सरकारका तर्फबाट विद्वान सह-न्यायाधिवक्ता द्वय श्री किरणप्रसाद पौडेल र श्री संजीव रेग्मीले गर्नु भएको बहस बेहोरा:-

बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानविन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ सशस्त्र द्वन्द्वका क्रममा भएका मानव अधिकारको गम्भीर उल्लंघन तथा मानवता विरुद्धको अपराध सम्बन्धी घटना र त्यस्तो घटनामा संलग्न व्यक्तिहरूको बारेमा सत्य अन्वेषण तथा छानविन गरी वास्तविक तथ्य जनसमक्ष ल्याउने, समाजमा शान्ति र मेलमिलापको वातावरण निर्माण गर्ने, सो घटनाबाट पीडितलाई परिपूरण र गम्भीर अपराधमा संलग्न पीडकलाई कानूनी कारवाहीको दायरामा ल्याउने जस्ता पवित्र उद्देश्यले आएको हो । प्रस्तुत ऐनमा सम्मानित अदालतको मिति २०७०।१।१८ को आदेश अनुसार सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग र व्यक्ति बेपत्ता सम्बन्धी छानवीन आयोग छुट्टा छुट्टै रूपमा गठन हुने व्यवस्था गरी हाल उक्त आयोगहरू गठन समेत भई सकेका छन् ।

ऐनको दफा ३ को उपदफा (३) बमोजिम गठित समिति केवल सिफारिस समिति मात्र हो । आयोगका अध्यक्ष तथा सदस्यहरूको नियुक्ति प्रकृया पारदर्शी, स्वच्छ र विवादरहित होस् भन्ने उद्देश्यले सो आयोगका पदाधिकारीको नियुक्तिमा ऐनले नेपाल सरकारलाई स्वविवेक प्रदान नगरी एक उच्चस्तरीय सिफारिस समितिको व्यवस्था गरेको हो । उक्त सिफारिस समितिका अध्यक्षमा पूर्व प्रधान न्यायाधीश मध्येबाट नेपाल सरकारले तोकेको व्यक्ति रहने हो । उक्त अध्यक्षको पद सरकारी पदमा नियुक्ति हुने पद होइन । यस प्रकृतिको अस्थायी समिति सिफारिसको कार्य गरी सकेपछि स्वतः विघटन हुने र आफ्नो काम कारवाहीको सिलसिलामा नेपाल सरकारप्रति उत्तरदायी समेत हुनु नपर्ने भएकोले सो सिफारिस समितिको अध्यक्षता ग्रहण गर्ने विषयलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०६ को उपधारा (२) बमोजिमको सरकारी पदमा नियुक्ति भएको भनी मान्न मिल्ने हुँदैन ।

ऐनको दफा २४ मा भएको कब्जा वा जफत गरेको सम्पत्ति फिर्ता गर्न नेपाल सरकार समक्ष सिफारिश गर्ने व्यवस्थाले निवेदकको हकमा बन्देज लगाउदैन । बरू यसले निवेदकको सम्पत्ति माथिको आघातित हक स्थापित गर्दछ । दफा ४४ मा भएको यस ऐनको कार्यान्वयनको लागि आयोगको परामर्शमा नेपाल सरकारले नियम बनाउन सक्नेछ भन्ने व्यवस्था आयोगको

परामर्श अनुसार सरकारको तर्फबाट मन्त्रालयले पुऱ्याउने व्यवस्थापकिय प्रबन्ध मात्र हो । तसर्थ, रिट निवेदन माग दावी अनुसारको आदेश जारी हुने अवस्थाको विद्यमानता छैन भनी गर्नु भएको बहस समेत सुनियो ।

नियमबमोजिम पेशी सूचिमा चढी निर्णयार्थ पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट रिट निवेदकहरू एवं विपक्षका तर्फबाट उपस्थित विद्वान कानून व्यवसायीहरू तथा विद्वान सह-न्यायाधिवक्ताहरूको बहस समेत सुनी निर्णय सुनाउनका लागि आजको पेशी तारिख तोकिएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा मिसित संलग्न कागजातहरूको समेत अध्ययन गरियो ।

रिट निवेदन नं. ०७१-WS-०००२ मा लिईएको मुख्य निवेदन दावी:-

बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगको सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐन, २०७१ अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार कानून तथा १८ पौष, २०७० को सर्वोच्च अदालतको परमादेश विपरीत छ । संक्रमणकालीन न्याय संयन्त्रले पीडित केन्द्रीय न्यायको प्रत्याभूति दिनुपर्छ तर यो ऐनले पीडितका मौलिक हक माथि नै बन्देज लगाएको छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०६(२) अनुसार *सर्वोच्च अदालतको प्रधान न्यायाधीश वा न्यायाधीश भई सकेको व्यक्ति धारा १३१ को उपधारा (१) को खण्ड (क) बमोजिमको पदमा बाहेक कुनै पनि सरकारी पदमा नियुक्तिको लागि ग्राह्य हुने छैन र निजले कुनै पनि अड्डा अदालतमा उपस्थित भई बहस पैरवी गर्न पाउने छैन ।* तर ऐनको दफा ३(३)(क) मा आयोगका अध्यक्ष तथा सदस्यको नियुक्तिको लागि सिफारिस समितिको अध्यक्षमा पूर्व प्रधान न्यायाधीश रहने व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०६(२) सँग बाभिएको छ । तसर्थ उक्त दफा ३(३)(क) प्रारम्भदेखि नै अमान्य र बदर घोषित गरी संवैधानिक प्रावधानसँग नबाभिने गरी उपयुक्त व्यक्तिलाई उक्त दफा ३(३)(क) को अध्यक्ष पदमा मनोनयन गर्नु भनी पमारदेश जारी हुनु पर्दछ । साथै यस ऐन अनुसार दुबै आयोग गठन प्रक्रिया र आर्थिक स्रोत स्वतन्त्र देखिंदैन । परिणाम आयोगले स्वतन्त्र रूपमा कार्यसम्पादन गर्न सक्दैन । ऐनको दफा २४ अन्तर्गत व्यक्तिका कब्जा सम्पत्ति तुरून्त फिर्ता गर्ने र पुनः कब्जा नहुने सुनिश्चितता हुनुपर्ने, दफा ४० को पुनः छानबिन नगर्ने व्यवस्थाले आयोगलाई स्वेच्छाचारी बनाउने र दफा ४४ (नियम बनाउने अधिकार) को व्यवस्थाले आयोग माथि नेपाल सरकारको नियन्त्रण हुने हुँदा उक्त दफाका विद्यमान प्रावधानलाई पीडितमुखी बनाउनका लागि विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशलगायत उपयुक्त आदेश जारी हुनु पर्दछ ।

०७१-WS-०००२ मा विपक्षी तर्फबाट प्रतिवाद गरिएको लिखित जवाफको मुख्य अंश:-

ऐनको दफा ३ को उपदफा (३) बमोजिम गठित समिति केवल सिफारिस समिति मात्र हो । आयोगका अध्यक्ष तथा सदस्यहरूको नियुक्ति प्रकृया पारदर्शी, स्वच्छ र विवादरहित होस् भन्ने उद्देश्यले सो आयोगका पदाधिकारीको नियुक्तिमा ऐनले नेपाल सरकारलाई स्वविवेक प्रदान नगरी एक उच्चस्तरीय सिफारिस समितिको व्यवस्था गरेको हो । दफा ३ को उपदफा (३) को खण्ड (क) मा उक्त सिफारिस समितिका अध्यक्षमा पूर्व प्रधान न्यायाधीश मध्येबाट नेपाल सरकारले तोकेको व्यक्ति रहने हो । यस प्रकृतिको अस्थायी समिति आयोगका पदाधिकारीहरूको सिफारिसको कार्य गरी सकेपछि स्वतः विघटन हुन्छ । समितिले आफ्नो काम कारवाहीको सिलसिलामा नेपाल सरकारप्रति उत्तरदायी समेत हुनु नपर्ने भएकोले सो सिफारिस समितिको अध्यक्षता ग्रहण गर्ने विषयलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०६ को उपधारा (२) बमोजिमको सरकारी पदमा नियुक्ति हुने पद मान्न मिल्दैन । उक्त दफा ३(३)(क) को व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०६(२) सँग बाभिएको छैन । द्वन्द्वकालमा कुनै व्यक्तिको सम्पत्ति कब्जा वा जफत भएको तथ्य आयोगको छानबिनबाट देखिन आएमा त्यस्तो सम्पत्ति पीडितलाई फिर्ता गर्न आयोगले नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्ने कुरालाई दफा २४ ले स्पष्ट रूपले उल्लेख गरेको सो व्यवस्थाले पीडितको मौलिक हक प्रचलनमा कुनै बाधा गरेको छैन । दफा ४४ मा भएको व्यवस्था अनुसार ऐनको कार्यान्वयनको लागि आयोगको परामर्शमा नेपाल सरकारले नियम बनाउने हुँदा रिट निवेदन माग दावी अनुसारको आदेश जारी हुने अवस्था छैन । तसर्थ, रिट निवेदन खारेज हुनु पर्दछ ।

रिट निवेदन नं. ०७१-WO-०२३९ मा लिईएको मुख्य निवेदन दावी:-

बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगको सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐन, २०७१ अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार कानून तथा १८ पौष, २०७० को सर्वोच्च अदालतको परमादेश विपरीत छ । संक्रमणकालीन न्याय संयन्त्रले पीडित केन्द्रीय न्यायको प्रत्याभूति दिनुपर्छ तर यो ऐनले पीडितका मौलिक हक माथि नै बन्देज लगाएको छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०६(२) अनुसार *सर्वोच्च अदालतको प्रधान न्यायाधीश वा न्यायाधीश भई सकेको व्यक्ति धारा १३१ को उपधारा (१) को खण्ड (क) बमोजिमको पदमा बाहेक कुनै पनि सरकारी पदमा नियुक्तिको लागि ग्राह्य हुने छैन र निजले*

कुनै पनि अड्डा अदालतमा उपस्थित भई बहस पैरवी गर्न पाउने छैन । तर ऐनको दफा ३(३)(क) मा आयोगका अध्यक्ष तथा सदस्यको नियुक्तिको लागि सिफारिस समितिको अध्यक्षमा पूर्व प्रधान न्यायाधीश रहने व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०६(२) सँग बाभिएको छ । तसर्थ उक्त दफा ३(३)(क) प्रारम्भदेखि नै अमान्य र बदर घोषित गरी संवैधानिक प्रावधानसँग नबाभिने गरी उपयुक्त व्यक्तिलाई उक्त दफा ३(३)(क) को अध्यक्ष पदमा मनोनयन गर्न परमादेशको माग गरी दायर भएको ०७१-WS-०००२ को रीट निवेदन विचाराधिन रहेको छ ।

उक्त रिट विचाराधिन रहेको अवस्थामा सरकारद्वारा असंवैधानिक ढंगबाट गठित सिफारिस समितिले भने नियुक्ति प्रकृया थाल्ने प्रयोजनार्थ “बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन वा सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगको पदाधिकारीहरू सिफारिस गर्न गठित सिफारिस मितिको छनौट प्रकृया २०७१” र मिति २०७१।६।३ को गोरखापत्र दैनिकमा प्रकाशित सूचना समेत गरेको कार्य अवैधानिक रहेको छ । असंवैधानिक कानूनका आधारमा गठित असंवैधानिक समितिको संविधान र कानून प्रतिकुलको छनौट प्रकृया २०७१ र सोको आधारमा प्रकाशित सूचना नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुनु पर्दछ ।

रिट निवेदन नं. ०७१-WO-०२३९ मा विपक्षी तर्फबाट प्रतिवाद गरिएको लिखित जवाफको

मुख्य अंश:-

ऐनको दफा ३ को उपदफा (३) बमोजिम गठित समिति केवल सिफारिस समिति मात्र हो । आयोगका अध्यक्ष तथा सदस्यहरूको नियुक्ति प्रकृया पारदर्शी, स्वच्छ र विवादरहित होस् भन्ने उद्देश्यले सो आयोगका पदाधिकारीको नियुक्तिमा ऐनले नेपाल सरकारलाई स्वविवेक प्रदान नगरी एक उच्चस्तरीय सिफारिस समितिको व्यवस्था गरेको हो । दफा ३ को उपदफा (३) को खण्ड (क) मा उक्त सिफारिस समितिका अध्यक्षमा पूर्व प्रधान न्यायाधीश मध्येबाट नेपाल सरकारले तोकेको व्यक्ति रहने हो । यस प्रकृतिको अस्थायी समिति आयोगका पदाधिकारीहरूको सिफारिसको कार्य गरी सकेपछि स्वतः विघटन हुन्छ । समितिले आफ्नो काम कारवाहीको सिलसिलामा नेपाल सरकारप्रति उत्तरदायी समेत हुनु नपर्ने भएकोले सो सिफारिस समितिको अध्यक्षता ग्रहण गर्ने विषयलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०६ को उपधारा

(२) बमोजिमको सरकारी पदमा नियुक्ति हुने पद मान्न मिल्दैन । उक्त दफा ३(३)(क) को व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०६(२) सँग बाभिएको छैन ।

सिफारिस समितिको गठन कानूनबमोजिम भएको र समितिले आफ्नो काम कारवाही अगाडि बढाउने क्रममा द्वन्द्व पीडित, मानवअधिकारकर्मी तथा नागरिक समाजका आगुवाहरूसँग छलफल अन्तरक्रिया गरी राय सुझाव लिएको छ । सिफारिस समितिले निवेदकहरूको कानूनी हक अधिकारमा आघात नपर्ने गरी काम गरेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ ।

प्रस्तुत रिट निवेदन पत्र एवं लिखित जवाफको बेहोरा समेत अध्ययन गरी रिट निवेदकले उठाएका विषयहरूमा निम्न प्रश्नहरूको सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो :-

- (क) बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ को दफा ३ (३) (क) नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०६(२) सँग बाभिएको छ वा छैन ?
- (ख) बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन वा सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगको पदाधिकारीहरू सिफारिस गर्न गठित सिफारिस समितिको छनौट प्रकृया, २०७१ र उक्त प्रक्रिया बमोजिम मिति २०७१।६।३ को गोरखापत्र दैनिकमा प्रकाशित सूचना बदर हुनुपर्ने हो, होइन ?
- (ग) निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो होइन ?

सर्वोच्च अदालतको प्रधानन्यायाधीश वा न्यायाधीश भैसकेको व्यक्ति संविधानको धारा १३१ को उपधारा (१) को खण्ड (क) बमोजिमको पदमा बाहेक कुनै पनि सरकारी पदमा नियुक्तिको लागि ग्रह्य हुने छैन भन्ने संविधानको धारा १०६ को उपधारा (२) को व्यवस्थासँग सिधै बाभिने गरी बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ को दफा ३ बमोजिम गठन हुने आयोगका सदस्य सिफारिस गर्ने समितिको अध्यक्ष पूर्व प्रधानन्यायाधीशहरू मध्येबाट नेपाल सरकारले तोकेको व्यक्ति हुने भनी गरिएको दफा ३ को उपदफा (३) अन्तर्गत खण्ड (क) को कानूनी व्यवस्था कायम रहन नसक्ने हुँदा प्रारम्भदेखि नै अमान्य र बदर घोषित गरी संवैधानिक प्रावधानसँग नबाभिने गरी उपयुक्त व्यक्तिलाई अध्यक्ष पदमा मनोनयन गर्नु भनी परमादेश लगायत जो चाहिने आज्ञा आदेश वा पूर्जि जारी गरी पाउँ । साथै उक्त सिफारिस समिति गठन सम्बन्धी व्यवस्थाको वैधानिकताको प्रश्न उठाई परेको रिट निवेदन विचाराधीन छँदाछँदै बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन र सत्य निरूपण तथा

मेलमिलाप आयोगको पदाधिकारीहरू सिफारिस गर्न गठित सिफारिस समितिको छनौट प्रकृया, २०७१ र उक्त प्रक्रिया बमोजिम मिति २०७१।६।३ को गोरखापत्र दैनिकमा सूचना प्रकाशित गरेको हुँदा उक्त प्रक्रिया र सूचना समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी पाऊँ भन्ने नै निवेदकको मुख्य निवेदन माग दावी रहेको देखिन्छ।

प्रत्यर्थीहरूको लिखितजवाफ हेर्दा बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानविन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ को दफा ३ बमोजिम गठन हुने आयोगका सदस्य सिफारिस गर्ने समिति गठन सम्बन्धी दफा ३ को उपदफा (३) (क) को कानूनी व्यवस्था कुनै सरकारी पदको हैसियतले जिम्मेवारी बहन गर्ने स्थायी प्रकृतिको पद नभई आयोगका सदस्य सिफारिस गर्ने अस्थायी प्रकृतिको पद भएको र सिफारिसको कार्य सम्पन्न भएपछि समिति स्वतः विघटन हुने भएकोले उक्त प्रावधान संविधानसँग बाभिएको नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाऊँ भन्ने समेत जिकीर लिइएको पाइन्छ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०६ को उपधारा (२) मा दफा सर्वोच्च अदालतको प्रधानन्यायाधीश वा न्यायाधीश भैसकेको व्यक्ति संविधानको धारा १३१ को उपधारा (१) को खण्ड (क) बमोजिमको पदमा बाहेक कुनै पनि सरकारी पदमा नियुक्तिको लागि ग्राह्य हुने छैन भन्ने उल्लेख भएको र धारा १३१ को उपधारा (१) को खण्ड (क) बमोजिमको पद राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको अध्यक्ष हो भन्ने देखियो।

यस प्रकार बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानविन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ को दफा ३ बमोजिम गठन हुने आयोगका सदस्य सिफारिस गर्ने समितिको अध्यक्ष पूर्व प्रधानन्यायाधीशहरू मध्येबाट हुने सोही उपदफा (३) को व्यवस्थाले स्थायी प्रकृतिको पद सिर्जना गरेको भन्ने नदेखिई आयोगका पदाधिकारीहरूको नियुक्तिको सिफारिस गरिसकेपछि स्वतः विघटन हुने देखिन्छ। उपरोक्त सिफारिस गर्ने आयोगमा अध्यक्षका अतिरिक्त अन्य सदस्यहरू समेत रहेको र अध्यक्ष नै निर्णायक भन्ने देखिन आउदैन।

साथै उपरोक्त प्रावधानबमोजिम यस अदालतका पूर्व प्रधानन्यायाधीश श्री ओमभक्त श्रेष्ठको अध्यक्षतामा गठन भएको सिफारिस समितिले आफ्नो कार्य सम्पन्न गरी आयोगका पदाधिकारीको नाम नियुक्तिको लागि सिफारिस गरी नेपाल सरकारबाट नियुक्ति पाई दुबै आयोगहरूले कार्य नै प्रारम्भ गरिसकेको भन्ने देखिन आएको छ। संविधानको धारा १०६(२) को व्यवस्थाको सर्वसामान्य रूपमा प्रयोग र पालना गर्नुपर्ने कुरामा विवाद छैन र त्यस विपरित

गरेको कार्यबाट कसैको हक अधिकारमा हनन भएको वा सार्वजनिक हितमा विवाद परेको अवस्थामा उपचारको हक गतिशिल बनाउने ठाउँ सदैव खुल्ला नै रहने देखिन्छ ।

प्रस्तुत मुद्दामा नेपालको अन्तरिम संविधानले सो संविधान जारी भएको छ महिनाभित्र त्यस्ता आयोग गठन गरिसक्नुपर्ने व्यवस्था गरेकोमा विविध कारणबाट आयोग गठन हुन नसकी करिब सात वर्षपछि मात्र आयोग गठन भएको अवस्था एकातर्फ देखिन्छ भने अर्कोतर्फ रिट निवेदनमा समग्र सिफारिस समितिको तथा सो समितिले नियुक्तिको सिफारिस गर्ने आयोगको वैधतालाई चुनौति दिइएको पनि देखिएको छैन । आयोगका पदाधिकारीको नियुक्तिका विषयमा विवाद उठेका बखत यस सम्बन्धमा विचार हुन सक्ने नै हुँदा एकजना व्यक्तिको उपस्थितिले सिफारिस समितिले गरेको सम्पूर्ण सिफारिस अन्यथा हुन जाने गरी आदेश जारी गर्न मिलेन । अतः निवेदन दायर हुँदाको परिस्थितिमा परिवर्तन आई निवेदनमा उठाएको विषयवस्तुको औचित्य र सान्दर्भिकता नै समाप्त भैसकेको हुँदा निवेदकले उठाएका संवैधानिकताका प्रश्नहरूमा प्रवेश गरी निरूपण गरिरहनु पर्ने अवस्था नदेखिएकोले निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी गरिरहनु परेन ।

साथै उक्त सिफारिस समितिको वैधानिकताका सम्बन्धमा प्रश्न उठाई दायर गरेको रिट निवेदन नै औचित्य समाप्त भएको भन्ने समेत आधारमा खारेज हुने ठहरेको हुँदा सिफारिस समितिको छनौट प्रकृया, २०७१ र उक्त प्रक्रिया बमोजिम मिति २०७१।६।३ को गोरखापत्र दैनिकमा प्रकासित सूचना समेत बदर गरिरहनु पर्ने अवस्था देखिएन । दुवै रिट निवेदनहरू खारेज हुने ठहर्छ । प्रस्तुत रिट निवेदनहरूको दायरी तर्फको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइ दिनु ।

न्यायाधीश

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।

न्यायाधीश

न्यायाधीश

इति सम्बत् २०७१ साल फागुन महिना १४ गते रोज ५ शुभम् -----।

इजलास अधिकृत: उपसचिव द्वय शिवप्रसाद खनाल, विष्णु प्रसाद गौतम

कम्प्युटर टाइप: विकेस गुरागाई